

USMENOKNJIŽEVNI ŽANROVI U KONTEKSTU TRADICIJSKE KULTURE

Garbin, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:918195>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

Odsjek za *Hrvatski jezik i književnost*
Hrvatski jezik i književnost
Kolegij: *Hrvatska usmena književnost*

**USMENOKNJIŽEVNI ŽANROVI U KONTEKSTU
TRADICIJSKE KULTURE**

Studentica:
Kristina Garbin

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, veljača 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. USMENE LIRSKJE PJESME.....	5
2.1. Svjetovne usmene lirske pjesme.....	5
2.1.1. Ljubavne pjesme	7
2.1.2. Šaljive pjesme.....	15
2.1.3. Dvostisi	16
2.1.4. Posleničke pjesme.....	19
2.1.5. Koledarske pjesme	23
2.2. Vjerske usmene lirske pjesme	29
3. PRIČE	34
3.1. Bajke.....	35
3.2. Predaja	41
3.2.1. Povijesne predaje	42
3.2.2. Eshatološke predaje	47
3.2.3. Mitske predaje	50
3.2.4. Demonološke predaje.....	52
3.2.5. Pričanja iz života.....	56
3.2.6. Anegdote	61
3.3. Legende.....	63
4. USMENO-RETORIČKI OBLICI.....	65
4.1. Zdravice	66
4.2. Rugalice	68
4.3. Basmе	71
4.4. Molitve.....	74
4.5. Kletve.....	78
4.6. Brojalice.....	79
4.7. Brzalice	81
5. MIKROSTRUKTURE	82
5.1. Poslovice.....	82
5.2. Zagonetke.....	87
6. RIBARSKA BAŠTINA	91
RJEČNIK	95
7. ZAKLJUČAK.....	97

LITERATURA	98
USMENOKNJIŽEVNI ŽANROVI U KONTEKSTU TRADICIJSKE KULTURE	100
GENRES OF ORAL LITERATURE IN CONTEXT OF TRADITIONAL CULTURAL INHERITANCE	101

1. UVOD

Tradicija se u modernom društvu nažalost često smatra zastarjelom i manje vrijednom. U eri društvenih mreža, gdje se kontakt sve više uspostavlja i odvija tehnologijom, naglasak je na sažetom izrazu – slikama i vizualnim simbolima ili limitiranom broju riječi, gdje su sve informacije dostupne uvijek i u trenu; sastajanje i razgovor sve su rjeđi i gotovo se smatraju luksuzom, ostavljajući pritom malo prostora za usmenu predaju, za razliku od vremena naših baka i djedova, kada su usmene pjesme, priče i sijela bili dio svakodnevice. Paradoks je da su verbalne i socijalne sposobnosti pismenih i učenih ljudi, baš kao i pamćenje, lošije nego što su bile kod naših nepismenih, ali nipošto neukih predaka, koji su razgovarali i pričali, i pritom učili.

Oprečno vrijeme i stil života smjestili su u kut običaje, vjerovanja i tradiciju, baš poput oruđa koje se više ne koriste. Blijede i nestaju, tako, vjerovanja, običaji i mudrosti stoljećima građeni i nadograđivani, prenošeni s koljena na koljeno, a pritom ugrađivani u identitete naših predaka. Tužno je što i naši stari, kada ih upitamo za usmene predaje, odmahnu rukom i kažu da to znaju oni stariji, da je to nešto staro čega se teško prisjećaju i što više ne vrijedi, a smrću svakoga od njih sa svijeta nepovratno odlazi nepreneseni dio tradicije. A tradicija uvijek vrijedi i mora vrijediti jer kultura bez tradicije nije kultura, kao što ni čovjek bez povijesti nema budućnosti.

Naša vjerovanja, povijest i tradicija, nisu priče, ogovaranja ni tlapnje starih baka nedostojne obrazovanih ljudi, oni su naše polazne točke koje nas određuju – dugujemo im ono što jesmo. Potpuno je neopravdano tradiciju doživljavati i etiketirati kao opasnost za napredak, jer ona to nipošto nije. Sramiti se nje znači sramiti se vlastitih predaka, pa onda i samih sebe – zaboravljajući ih i zatirući ih ne idemo naprijed u budućnost, nego si kidamo korijenje, duboko ukorijenjeno teškom mukom, a nerijetko i krvlju naših predaka. Opće je poznato da biljka bez korijenja ne može živjeti, stoga je naša zadaća čuvati duboko korijenje tradicije – preuzeti je od predaka, iz nje učiti, poštovati je, čuvati i naposljetku prenijeti svojim potomcima.

Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti koja nije nastajala samo u ruralnim područjima, nositeljica je tradicijske kulture, čuvarica nacionalnog i vjerskog identiteta, u nju su utkane stoljećima stare pouke i poruke, didaktična je, povijesno, jezično i estetski vrijedna, a predstavlja i iznimnu dijakronijsku riznicu vjerskog, nacionalnog, povijesnog, jezičnog, kulturološkog i antropološkog blaga.

Usmena lirika, epika, drama, baš kao i poslovice i zagonetke postoje od agrarijskog vremena ljudske duhovnosti i tradicija su pisanoj književnosti. Mnogi povjesničari, etnolozi, antropolozi i filozofi smatraju da su Hrvati iz svoje prazemlje sa sobom donijeli samo svoju tradicijsku kulturu koja se danas očituje u obrednim lirskim pjesmama – koledama, ladarskim, kraljičkim i dodolskim pjesmama, te u obrednim pjesmama koje se izvode na Božić, Jurjevdan ili pak Ivandan.

Sustav usmene književnosti čine: lirska poezija, epska poezija, priče, odnosno pripovijetke, drama ili folklorno kazalište, retorički oblici i mikrostrukture odnosno poslovice i zagonetke. Svaki se od rodova klasificira na vrste i podvrste, a međusobno se i isprepliću. Najčešći su monogenetski i poligenetski pristupi proučavanju usmene književnosti, dok su pomoćne znanosti u proučavanju: antropologija, etnologija, teologija, povijest, arheologija, sociologija, psihologija i dr. (Dragić 2008: 11-12).

Ovaj je rad zamišljen kao presjek usmenoknjiževnih žanrova u kontekstu tradicijske kulture s naglaskom na usmene lirske pjesme, priče, usmeno-retoričke oblike te mikrostrukture, dotičući se na kraju i ribarske baštine veoma važne za ljude koji su živjeli uz more i od mora. Dio usmene predaje prikupila sam u periodu od 2008. do 20017. godine, a ostatak sam preuzela iz izvora nastojeći se zadržati na području Dalmacije i srednjodalmatinskih otoka.

2. USMENE LIRSKE PJESME

Usmena je lirika instrument kojim čovjek od samih začetaka ljudske kulture iskazuje subjektivno i intimno stanje svoje duše, pokušavajući formom – riječima opisati ono što osjeća iznutra. Lirska pjesma tako opjevava čovjeka kroz život od rođenja do smrti, „pamteći“ i obilježavajući sve misli i osjećaje svih trenutaka koji grade njegov život.

Emocionalno najupečatljiviji trenuci koji na čovjeku ostavljaju najdublji trag, najveći su trag ostavili i u lirskoj usmenoj književnosti. Tako je ova književnost vjerska i svjetovna, a pjeva o rođenjima, vjenčanjima, smrtima, dobicima, porazima, čudima, katastrofama, uspjesima, neuspjesima, ostvarenim i neostvarenim ljubavima, divljenju, odanosti, sreći, tuzi, nadi i ufanju, pritom u sebi noseći nešto arhetipsko i ritualno.

Usmena je lirska književnost slikovita – unutarne stanje duše odabranim riječima pretače se u slike koje ostaju upečatljive čak i kada riječi izbljede. Također, za razliku od pismene, umjetničke lirike građene često apstraktnim pojmovljem, ova narodna, usmena lirika teži konkretnom pojmovlju, stoga čvrst oslonac pronalazi u simbolima.

Ova se lirika u hrvatskoj književnosti ostvaruje stihom – nikada jednim, minimalno dvama, a vrste stihova mogu biti sve, od rijetkog četverca pa do najčešćih osmeraca, deseteraca ili pak šesnaesteraca karakterističnih za bugarščice.

2.1. Svjetovne usmene lirske pjesme

Usmena lirska poezija postojala je i u starim književnostima Bliskog i Dalekog istoka, tako su se ljubavne usmene lirske pjesme izgovarale u sumerskoj, akadskoj, staroegipatskoj, mezopotamskoj, hebrejskoj, arapskoj, perzijskoj, indijsko-sanskrtskoj, kineskoj i japanskoj književnosti. U sumerskoj je lirici posebno mjesto pripadalo himnama bogovima i vladarima, dok su svjetovnu staro-egipatsku poeziju činile mudrosne i ljubavne pjesme (Dragić 2006: 7 - 9).

Sveta staroindijska knjiga *Veda*, koja datira od XVI. do VI. stoljeća prije Krista, sadrži himne, tužaljke, basme te druge književnousmene oblike. *Biblija*, nastajala od XIII. stoljeća prije Krista pa do I. stoljeća poslije Krista, sadrži obilje usmenih lirskih pjesama te psalma. Zbornik najstarijih kineskih pjesama *Ši king*, iz vremena od 1300. godine do 400 godine prije Krista, sadrži 305 usmenih pjesama, od kojih je najviše lirskih, dok najstariji zbornik japanske

poezije Manjošu, nastao između 450. i 764. godine, sadrži 4500 većinom lirskih pjesama, ali i oda i balada (Dragić 2008: 18).

Zapisivanje hrvatske usmene lirike započinje u drugoj polovici XV. stoljeća kada je Frano Minucij 4. studenoga 1484. godine na rubu oporuke Zadranina Trana zabilježio pjesmu *Još pojdoh ravnim poljem* (Dragić 2006: 20).

Dok Juraj Šišgorić u *De situ Illyriae et civitate Sibenci* iz 1487. godine spominje izvođenje usmene lirike, Đore je Držić u drugoj polovini XV. stoljeća svoje pjesme pisao po uzoru na usmenu liriku, zapisavši i nekoliko usmenih lirskih pjesama. Petar Hektorović smatra se prvim značajnijim hrvatskim folkloristom zbog toga što je u svom *Ribanju i ribarskom prigovaranju* iz 1568. godine zabilježio dvije bugaršćice, tri počasnice i jednu baladu – ovim je izvornim zapisima pokazao kako treba zapisivati usmeno-književne oblike (Dragić 2006: 20).

Svoj su obol u ranijem zapisivanju i popularizaciji usmene književnosti dali i Pavao Ritter Vitezović, Julije Bajamonti, Đuro Ferić Gvozdenica, Maksimilijan Vrhovac – zbog čijeg poticaja u *Hrvatskom narodnom preporodu* dolazi do procvata hrvatske usmene književnosti i mnogi drugi.

Za povijest hrvatske usmene lirike od iznimna je značaja *Zbornik Nikše Ranjine* koji datira od 1507. godine. Usmene su pjesme zapisane i u glagoljaškom *Petrisovu zborniku* iz XV. stoljeća, *Rapskoj ili Picićevoj pjesmarici* iz 1471. godine, *Oxfordskom zborniku* iz 1486. godine, *Prekomurskoj pjesmarici* nastaloj oko 1593. godine, *Rukopisu Peraštanina Nikole Burovića* s kraja XVII. stoljeća itd. (Dragić 2008: 23).

Svjetovne usmene lirske pjesme opjevavaju čovjekov život u svakodnevnom poslu i situacijama, a mogu biti mitske, obredne, posleničke, povijesne, ljubavne, romance, balade, šaljive pjesme te bećarci, gange ili natpjevavanja.

Mitske pjesme nastale u stara mnogobožачka vremena pjevaju o mitskim stvorenjima, prirodnim pojavama, nebeskim tijelima, pticama ili pak povijesnim osobama kojima se pripisuju mitska obilježja (Dragić 2006: 32 - 33).

Za razliku od ostalih lirskih pjesama nastalih na temelju subjektivnoga, romance i balade grade se događajima i naracijom, stoga se smatraju lirsko-epskim oblikom – minijaturnim pjesničkim pripovijestima tragična, odnosno vedra i živa završetka.

2.1.1. Ljubavne pjesme

Ljubavnim se pjesmama smatraju pjesme koje obuhvaćaju gledanje zaljubljenih, njihovo ljubovanje, zaruke, svadbu i bračni život, poskočice i pjesme uz kolo, uspavanke, pjesme uz kolijevku te ostale pjesme maloj djeci, ali i naricaljke te domoljubne pjesme (Dragić 2008: 15).

Najstariji poznati zapis hrvatske svjetovne lirske pjesme nastao je između 1421. i 1430. godine. Pjesmu su u svojim uredima pjevali „dubrovački vlastelčići“ kratak vrijeme (Dragić 2008: 79):

*Sada sam ostavljen
srid morske pučine
valovi moćao bj'en
daž' dojde s visine.
Kad dojdoh na kopao,
mnih da sam...
(Medini 1902: 123)*

U Dalmaciji su se momci udvarali djevojkama pjevajući im pjesme po kalama uz česme gdje bi one dolazile po vodu ili pak pod prozorom. Ovim su pjesmama iskazivali naklonost prema djevojkama tražeći od njih da im uzvrate osjećaje.

Pjesma započinje invokacijom, zazivanjem *žilja* – djevojke. U tradicijskoj je književnosti cvijet česta metafora za djevojku koju se u ovoj pjesmi naziva *žiljem* – ljiljanom *pribilim* i *rumenom ružicom* za kojom mladić i njegova „mladost i vehne i cvili“. Djevojku se poistovjećuje i sa *zvizdom* Danicom koja je u hrvatskoj tradiciji orjentir na nebu i česta metafora u narodnoj književnosti. Pjesma obiluje i petrarkističkim motivima i atributima kao što su *žilj pribili*, *zlatna kita*, *obraz rumeni* i *rumena ružica*.

Žilju moj pribili
*Žilju moj pribili,
slavnoga si imena.
Moja zlatna kito,*

*zvizdo i danice,
pokaž' mi svoj obraz,
rumena ružice.
Pokaž' mi svoj obraz rumeni i bili,
za kim moja mladosti
i vehne i cvili,
za kim moja mladosti
i vehne i cvili.*

(Dalmacija)

U sljedećoj je pjesmi također centralni motiv *cvita* i *ruže*, ali se djevojku naziva *vilom*, čestom metaforom u narodnim pjesmama. Tvorac i izvođač pjesme iskazuje svoju naklonost i ljubav djevojci napominjući joj da se sjeti da bi on umro za nju. Osim metafore, u pjesmi se nalaze poredba i opkoračenje. Tvorena je *krakovjakom* – šesteričkim katrenom s rimom *abcb*, jednim od najpopularnijih oblika intimne ljubavne lirike u 19. stoljeću.

Cvit mi je u gori

*Cvit mi je u gori
kano ruža cvate.
I spomen se, vilo,
da b'ja umar za te.
(Oreb 1984: 54)*

(otok Vis)

Nemaju sve ljubavi sretan završetak, upravo o nesretnoj prvoj ljubavi i rastanku pjeva iduća pjesma. Mnogo je ponavljanja, strofa je rimovani sedmerac. *Cvit* je metafora za voljenu osobu, ali kako je ta osoba izgubljena i vjerojatno je „otišla za drugoga“, tako je *cvit ubrani*.

Sve ptičice iz gore

*Sve ptičice iz gore,¹
spustile se na more.*

*Samo jedna ostala,
koja mi je pivala.*

*Koja mi je pivala,
o nesritnoj ljubavi.*

*Zbogom ostaj, mila ti,
moja prva ljubavi.
Nosit ću te u srcu
lipi cvite ubrani.²*

Iduća pjesma pjeva o djevojci bez dragoga koja bi rado ubrala cvijet i poklonivši njega, poklonila i svoje srce, ali nema kome pokloniti ni *murtelu* ni *sve svoje*. Pjesma započinje invokacijom cvijeta kojem se iznosi ljubavna problematika ove djevojke. Ima rime, ali nije pravilna.

O, murtela, cviče moje

*O, murtela, cviče moje,
jo bi tebe brola,
niman drageg kome bi te dola.
A da bi ga ikada imala,
sve bi svoje dragon darovala.*

(Oreb, 1984: 54)

(otok Vis)

¹ U čitavoj se pjesmi, osim u posljednjoj strofi, prvi stih strofe ponavlja prvo tri puta, a zatim se nakon otpjevanog drugog stiha još jednom ponavlja prvi i drugi stih u kitici. U posljednjoj se strofi, nakon otpjevanog drugog stiha, ponavljaju prva dva stiha, dok se dva završna stiha pjevaju samo jednom.

² Kazala je Marija Garbin, rođena Kulić, 1961. godine u Splitu, podrijetlom iz Miljevaca pokraj Drniša, zapisala sam 12. prosinca 2017.

Sljedeća pjesma pjeva o ljubavi prema umrloj osobi. Kombiniraju se sedmerci i šesterci. Metafora mramorne ploče ukazuje na smrt, dok invokacija hladnom mramoru kojem se nalaže da se *pokrene* kako bi se vidjela voljena osoba ukazuje na teško prihvaćanje smrti i nastavak ljubavi. Umrlo se osobu nazva *zlatom* – metaforom tipičnom za voljenu osobu u narodnoj književnosti, ipak ovo je *zlato* koje *spi*, a san je tek opće prepoznati eufemizam za smrt.

Pločo, pločo

Pločo, pločo mramorita

pokreni se malko ti

da ja vidim zlato svoje

kako meni ono spi.

(Oreb 1984: 55)

(otok Vis)

Iduća se pjesma sastoji od tri katrena nejednakih stihova, u njoj prevladava govorni ritam i nepravilna rima. Mnoštvo je ponavljanja, opkoračenja te figura dikcije – aliteracija i asonanci. Pjeva o ljubomori i potencijalno nesretnoj ljubavi gdje mladić pozdravlja – doziva dragu, a ona mu se ne javlja pa on retoričkim pitanjem propituje njenu vjernost i sumnja na to da ona ima drugoga te govori da će on uživati u smrti, kad ga je već ona izdala. Dragu se metaforički, u duhu narodne poezije, naziva *vilom*.

Dobro jutro

Dobro jutro,

na parvi od maja

kad se vesele

onđeli ol raja.

Dobro jutro,

ca se ne ozivoš,

ili drugeg, droga,

potajno uživoš?

*Uživoj, uživoj,
dokle ti se more.
Jo ću, vilo moja,
Kal me Bog pomore.
(Oreb 1984: 56)*

Sljedeća je pjesmica refren improviziranih pjesama koje su pjevale pastirice srednjodalmatinskih otoka. Odmah na početku karakteristično je trostruko ponavljanje uzvika *oj* koji slijedi invokacija – *sokoliću moj*. Invocirani je *sokol* u narodu poznata metafora kojim se naziva zdravi mladić, a ovom prilikom cura tako naziva onoga kojega želi za sebe, pitajući ga, po svoj prilici retorički, kada će doći *ona ura* kad će biti njen. Pastiričinu nestrpljivost dočarava i sinegdoha izraza *ura* za vrijeme.

Oj, oj, oj

*Oj, oj, oj, sokoliću moj,
kad će doći ona ura
da ćeš biti moj?
(Oreb 1984: 71)*

Slijedi pjesma koja se u stara vremena na Visu pjevala mladencima na svadbi. Slične pjesme pjevale su se i na Braču, te se mogu pronaći u Bračkom zborniku (Rihtman – Šotrić 1975: 254). Ovim su se stihovima nadodavali i drugi stihovi u čast mladenke ili ženika, ovisno o željama onoga tko je pjesmu pjevao ili ostatku društva. Pjesma se sastoji od pet šesteričkih katrena od kojih se samo parni rimuju, pritom podsjećajući na narodni dvanaesterac, ritam je brz. Temelji se na nabrajanju i obiluje opkoračenjima. Na početku se invociraju mladenci, a zatim i Bog, od kojega se za mladence traži potomstvo poželjno po tadašnjim standardima – prvo kći koja će pomagati roditeljima, a zatim dva sina, od kojih jedan treba biti svećenik kako bi roditelje „osigurao na onom svijetu” i bio im dika, dok drugi treba biti pomorac i roditeljima osigurati „sigurnu starost“ na ovom svijetu.

Mladenci mladi

*O mladenci mladi
u ovome piru
Bog nek vas poživi
cili vik u miru.*

*Gospodine Bože
sad ću Vas pitati
od sarca poroda
da budu imati.*

*Na parvom rojenju
lipu divojčicu
koja će im čuvat
ostalu dičicu.*

*Na drugom rojenju
popa redovnika
koji će im biti
svemu rodu dika.*

*Na trećem rojenju
mladoga mornara
koji će im biti
u starosti hrana!
(Oreb 1984: 93)*

Sljedeća pjesma odnosi se na bračni život i u njoj supruga iznosi činjenicu kako joj muž često izbiva od kuće, kasno se vraćajući, dokasno spavajući te često putujući. Ipak, ne pokazuje ljutnju, nego nježnost prema mužu, kazujući kako će ga moliti da je ne ostavlja samu te da će biti dobra prema njemu. Narodni su motivi sokola, dvora te vjerne ljube. Stih je osmerac, rime nema, a ritam je govorni.

*Nini, nani, moj sokole,
moj sokole, moj pavune;
ne leti mi pokraj dvora,
ne budi mi draga moga.
Sinoć mi je kasno doša,
opet mi se na put spravlja.
Ja ću molit moga draga
da me samu ne ostavlja.
Obdan ću mu sluga biti,
a u noći vijerna ljuba.*

(Mlač 1972: 259)

(Starigrad na Hvaru)

Sljedeća se uspavanka pjevala djetetu na otoku Braču, dok se njena verzija nalazi u Viškoj pjesmarici (Oreb 1984: 101). Pjesma je naslov dobila po svom prvom stihu na čijem se početku izraz *nani* ponavlja dva puta. Ovaj „uzvik za uspavlivanje djece“ (Skok 1971: 499) s nježnim se konotacijama koristi u narodnim uspavankama označavajući zibanje i dječji san. Invocirano *drago moje* izraz je iz milja kojim odrasli često nazivaju djecu. U narodnim su uspavankama česti religijski motivi, pa tako i ova uspavanka implicira da Gospa djetetu donosi san, čuvajući ga dok spava. Uočljiv je i basmalački karakter ove uspavanke koji gradira prema kraju kada se moli Gospu da bude djetetu u pomoći te da ga čuva i po danu i po noći.

Nani, nani, drago moje
*Nani, nani, drago moje,
Marija te majka zove,
da njoj spavaš, dite moje.
Gospe došla, san donila,
svako zlo mi od tebe odnila,
bila ti na pomoći
i u danu i u noći,
i svaka druga doba,*

čuvaj mi je, Majko Božja!

(Delorko 1975: 204)

Sljedeća se uspavanka također naslanja na vjerske motive spominjući svetog Marka, Gospu Sinjsku koja *zibje barku* – metaforu za dječju zipku, svetog Petra koji će otvoriti vrata raja, te Boga. Osim religijskih motiva, koriste se motivi karakteristični za bebe – *uje, bumbok, sisice* i *zibanje* koji doprinose nježnom tonu uspavanke.

Sastavljena od dvije strofe s različitim brojem stihova različite dužine. Rima je nepravilna, a potpomažu je i figure diktije poput aliteracije i asonance, koje pritom grade i zvučnost, ali i brzi ritam.

Vozila se barka

*Vozila se borka
na svetoga Morka,
puna uja i bumboka
i malene dicice
ki pitaju sisice!
U more se skripje,
Guspa Sinjska zibje.*

*U more se propado,
Guspa Sinka dopado!
Sveti Petar oruznik
ki je Božji pomocnik.
Bog mu je kjuce dol
da otvori vicni roj!*

(Oreb 1984: 100)

2.1.2. Šaljive pjesme

Šaljive pjesme obilježava humor i ironija, a neke od tih pjesmama kroz šalu poučavaju. Izvodile su se na sijelima, u svatovima, ili u drugim prilikama gdje se sakupljao veći broj ljudi. Opjevavaju članove obitelji – svekrvu, nevjestu, muža, djevera.

Sljedeća pjesma na šaljiv način tematizira pretjerano uživanje u alkoholu, postavljajući retoričko pitanje „zašto piješ kad ti škodi...“ onome tko se napio pa mu je naškodilo, a ni onaj tko ga je vodio kući, od pijanstva nije znao proći kroz vrata. Stih je četverac, rima je nepravilna, a ritam je brz.

A što piješ

A što piješ,

kad ti škodi,

kad i oni

ko te vodi

ne zna vrata

da pogodi!

(Stipišić 2012: 387)

Iduća pjesma tematizira djevojački život i životnu realnost gradeći šaljivo i rugalačko na motivu neudane djevojke te oprečnom ponašanju dviju djevojaka, od kojih jedna samo čeka, po svoj prilici čedno, dok se druga ponaša sasvim suprotno i po svoj prilici za osudu. Ipak, prva ne profitira, dok druga ne doživljava osudu, nego pronalazi svoga para i postaje „poštena“. Ova naoko prostodušna pjesma nosi pouku da „ispravno“ u životu ne biva uvijek nagrađeno, dok „neispravno“ katkad postigne cilj, a pritom se zaboravi i način na koji se do cilja došlo.

Pjesma se sastoji od sedam sedmeraca, rima je nepravilna, ritam u pjesmi je brz, a ritmu i zvučnosti pjesme doprinose i figure dikcije – aliteracije i asonance.

Cura jedna čekala

Cura jedna čekala,

a nije dočekala.

Cura druga 'rlila,

svakog monka jubila.

Svaki doša pa i proša.

Oni zadnji ostane,

i poštena postane.

(Stipišić 2012: 387)

Sljedeća pjesma na šaljiv način tematizira odnos svekrve i nevjeste te položaj nevjeste u muževoj kući. Nevjestu, tako, ništa ne smije boljeti, ona uvijek treba biti zdrava, poslušna i služiti svekrvi, zaova može gotovo pa što želi, a svekrva iskorištava nevjestu koliko god može.

Sastavljena je od četiri strofe rimovane *aabb*, ritam je govorni, a zvučnosti i ritmu pjesme doprinosi nabranje te figure dikcije – aliteracije i asonance.

Nevisticu ne smi bolit niti palac

Nevisticu ne smi bolit niti palac,

zavu može i palac i žalac,

a svekrvu i glava i kosti:

nafrigaj jon tavu neće kazat: „Dosti!“

(Stipišić 2012: 388)

2.1.3. Dvostisi

U Hrvatskoj usmenoj tradiciji nebrojeni su *dvostisi* ili *natpjevavanja*. Dok neki imaju iznimnu umjetničku vrijednost, većina nema veće estetske vrijednosti, što s obzirom na njihov nastanak i ne čudi – smišljeni su u trenutku, često kao doskočice na određenu situaciju ili društvenu realnost, što ne umanjuje njihovu vrijednost u kontekstu kulturne baštine. Ovi su stihovi posebno zanimljivi kada se gledaju s vremenskim odmakom zbog toga što daju

neposredan uvid u svakodnevicu običnih ljudi, pjesnika iz naroda koji su stihovima sačuvali djelić prošlosti i običaja koji bi se neopjevani vjerojatno izgubili i zaboravili. Često su to humoristični tekstovi koji se pjevaju kao *ganga, rera, bećarac, ojkalica* ili tek *natpjevavanje* u raznim prigodama.

Ove su se pjesme bez sviranja pjevale uz plesanje kozaračkog kola za Božić, Svetog Stjepana te za Uskrs.³

Iduća tri dvostiha invociraju *Lolu* – općeniti narodni naziv za momka. Tematizira se ljubav dvoje mladih koju ne odobravaju njihove obitelji. Stihovi su rimovani deseterci, a zvučnosti doprinose aliteracije i asonance.

*Lole moja ne volu me tvoji,
i tebi se ne raduju moji.*

*Lole moja jedini u nane,
ja u moje, jedini oboje.*

*Kad nan Lole u kuću ne dadu,
živit' ćemo na državnom radu.*⁴

Sljedeći stihovi nisu stihovi jedne pjesme, nego dvostisi koji su ostali u sjećanju kazivača⁵. Sastoje se od rimovanih deseteraca brza ritma. Obilježava ih jednostavnost i jezgrovitost, slikovit način izražavanja, retorička pitanja, aliteracije i asonance. Ljubavne su tematike, a motivi su tipični za narodnu tradiciju: *čoban, ovce, dragan, lole, mater, nano, pivanje, kuća, kolo, svekrva, ljubav, ženidba*. Karakteristično tradicijske su slike svekrve koja ne da sina, djevojke koja bi se rado umakla, majke koja želi udati kćer za zgodna momka, gizdanja mladih djevojaka te neodlučnih momaka. Metaforičkim nazivima *milo zlato moje* i *diko* nazivaju se voljene osobe.

*Ovce moje minjajte čobana
nisam kriva, kunite dragana.*

³ Kazao je Božo Ivančev, rođen 1938. godine u Marini, zapisala sam 20. svibnja 2012.

⁴ Božo Ivančev pojašnjava: „Bila su teška vremena, trbuhom za kruhom. Nismo puno priča pričali, niti smo imali puno vremena, stalno smo radili da bi dobili dnevnice.

⁵ Kazao je Božo Ivančev, rođen 1938. godine u Marini, zapisala sam 20. svibnja 2012.

*Lole moja eto me od nane,
ako nećeš evo mene i same.*

*Lole mi se sviđija materi,
staroj ženi, kako neće meni?*

*Kad zapivam kraj kuće tvoje,
znat' ćeš, mala, milo zlato moje.*

*Lole moja usred kola stani,
da te moje oko nanišani.*

*Ja u kolo, svekrva gleda,
šta me gleda kad mi sina ne da?*

*Doša lole pa za ljubav pita,
dala sam mu novine da čita.*

*Diko moja, i jesi i nisi,
Oženi se da vidin čiji si.⁶*

Sljedeća se pjesma sastoji od pet rimovanih deseteračkih distiha koji imaju formu dijaloga dvoje zaljubljenih. Ritam u pjesmi je brz, a doprinose mu aliteracije i asonance. Pjesma je naziv dobila po prvome stihu u kojem se djevojka obraća dragome, nazivajući ga *narančicom žutom*. Usprkos uzviku *oj* na početku, ne radi se o ojkalici, nego o običnom uzviku. I ovdje se radi o ljubavnoj pjesmi temeljenoj na rastanku dvoje zaljubljenih gdje momak uvjerava djevojku da će joj pisati, ali joj napominje i da se *uzorno vlada*.

Oj, moj dragi, narančice žuta

*Oj, moj dragi, narančice žuta,
na te mislin svakoga minuta.*

⁶ Kazala je Mara Kulić, djevojački Radmilo, rođena 1937. godine u selu Ramljane, zapisala sam 20. lipnja 2011.

*Mala moja, ne misli na ništa,
iz svakoga pisaću ti mista.*

*Sliku moju ja ću ti poslati,
koju hoćeš u pismo imati.*

*Ali slika neće govoriti,
to će tebi teža ona biti.*

*Mala moja, pošteno se vladaj,
kad me vidiš, onda mi se nadaj.*

(Oreb 1984: 58-59)

(otok Vis, Komiža)

2.1.4. Posleničke pjesme

Posleničkim se pjesmama smatraju težačke, kosidbene, žetelačke, pastirske, ribarske, vinske napitnice, putničke pjesme te pjesme uz žrvanj (Dragić 2006: 34 - 36).

Ovu su pjesmu pjevali stari vapneničari nakon što bi završili s paljenjem vapnenice ili nakon što bi prodali vapno. Pjesma je rimovana *aabb*, tematizira život siromašnog vapneničara koji teško radi, a do kraja tjedna ostane bez novca pa nema ni za duhan.

*Priko tjedna ja zaradin pare,
u nediju neman za cigare.*

*Duhana, cigara,
siromah brez para.*

(Sule 2012: 52)

Ribarskih pjesama nema mnogo, razlog tomu možda najbolje kazuje komiška stihovana izreka – *Kad je vreme veslonju, nije misto kantonju* – ipak, slijedi primjer ribarske pjesme koju su komiški ribari i pjevali pri povratku s Palagruže⁷.

Pjesma se sastoji od tri rimovana dvostiha, veselog je gotovo himničkog tona kojim veliča Palagružu i zaziva veliki ulov ribe. Zvučnosti pjesme doprinose aliteracije i asonance.

Oto muži I⁸

*Oto muži iz Palagruže,
oparičojte, žene, ruže.*

*Da Bog dade da procvate ruža,
da urodi ribom Palagruža.*

*Da se bude na brodove loviti
i komiške barke soliti.*

(Oreb 1984: 83)

Ova se pjesma pjevala kada se odlazilo u vojsku ili u stranu zemlju. Sastoji se od osam dvostiha deseteraca rimovanih nepravilnom rimom. Ritam je govorni, pospješen ustrojstvom stiha i opkoračenjima. Prvih šest dvostiha iznosi vojnik, jedan njegova djevojka, a posljednjim se dvostihom prepričava rastanak zaljubljenih. Prevladavaju sjećanja i geografski lokaliteti koji prikazuju sjetu zbog odlaska u vojsku. Tako se vojnik oprašta od svoje svakodnevice i navika te od voljene mu *Šolte* i *njena kamena, šinjinorina, sela, prijatelja i roditelja*. Djevojka proklinje vapor zbog toga što joj odvodi dragoga.

*Neće više zelenit se trava
di san moju malu šumprešava.
Nećeš više govoriti, oče,
da ti vino i rakiju ločen.
Nećeš više govoriti, majko,*

⁷ vidi podnaslov Ribarska baština

⁸ Marin Oreb u Viškoj pjesmarici, otok Vis, 1984. str. 83.-84. navodi još dvije verzije ove pjesme.

*diž' se, sinko, sunce je izašlo.
Zbogon, Šolto, i na tebi stine,
sritne bile mlade šinjorine.
Zbogon, selo, mili prijateji,
sritni bili moji roditeji.
Oj, vapore, pusti dima dosta,
da ne vidin di mi draga osta.
Oj, vapore, pukla ti propela,
di si moga dragoga odvela.
Vapor svira i cimbu molaje,
dragi dragoj desnu ruku daje.*

(Sule 2011: 32)

(otok Šolta)

Ovu su pjesmu pjevali vojnici kada bi se vraćali u vojsku, a opisuje težak vojnički život i vojničko gladovanje. Pjesma je astrofična i pretežno deseteračka, rima je nepravilna.

*Ne zna majka kako soldat pati,
jedva čeka od jutra do podne
da primi ješalicu čorbe.
Ješalica plitka, a čorba je ritka,
mesa malo, u oko bi stalo,
kruva manje, za izličit rane.*

(Sule 2011: 32)

(otok Šolta)

Sljedeću su pjesmu najčešće pjevale djevojke uz žrvanj kako bi im vrijeme dok se mljelo žito što brže prošlo, a često su i improvizirale i izmišljale nove kitice. Nepravilne je strukture, rima je parna, a ritam je govorni. Prvi dvostih karakterizira foniranje samoglasnika *o*, mnoštvo je aliteracija, asonanci, uzvika, nabranja i opkoračenja. Djevojke i žene pjevaju žrvnju, potičući ga na što bolje mljevenje kako bi što prije došle kućama i ispekle pogače ili žemlje za svoje ukućane ili pak otišle na spavanje.

Zorna

*Oo oo oo oo oo o,
oo oo oo oo oo o.*

Uva, uva, uva, uva!

*Uva, uva, Mare⁹,
pogačice grane...*

*Meji, meji zorna,
voltajte se soma,
da ispecen pogacu
da mi dica¹⁰ ne placu!*

*Meji¹¹, meji zarvanj moj,
dok ti recen: zarvanj stoj!
Kal samejen, jo cu stat
u posteju poču spat!*

*Kad mi projde slatki san,
farinu ću umisit,
lipe kruhe ucinit.
Ispeći ću bublice
za svu braću i sestrice!*

*Meji, meji zarvan moj,
dok ti recen: zarvan stoj!
Kad samejen hoću stat
da pofoli mene mat!*

*Meji, meji zorna,
voltajte se soma,
da za tobon
jo nisan umorna!*

*Zorna moja,
vartite se soma,
jer son von se
umorila mloda!
(Oreb 2012: 92)*

⁹ ili: Guvaj, guvaj, Mare...

¹⁰ ili braća

¹¹ ili: Varti se, varti...

2.1.5. Koledarske pjesme

Koleda se prvi put spominje u 9. stoljeću kod Bugara u *Sinajskom trebniku* koji zabranjuje koledanje – koledarski ophod prvoga dana nove godine pripisujući običaj „bivšim poganima“. U Rusiji se u 11. stoljeću koledanje također smatralo poganskim običajem, a slično je bilo i kod ostalih Slavena. U Hrvatskoj se *koleda* prvi put spominju u dubrovačkom *Statutu* iz 1292. godine (Dragić 2008 b: 21).

Kod slavenskih se naroda *koleda* sačuvala i danas, pod nazivom *koleda* u srpskom, slovenskom, bugarskom, češkom i poljskom jeziku, dok je u ruskom *koljada*. Dio antropologa i etnologa ovu činjenicu objašnjava tezom da naziv *koleda* potječe od imena praslavenske i sveslavenske božice *Koledge* ili boga *Koleda* (Dragić 2008: 28).

U Hrvata danas postoji mnogo naziva za koledu i koledarske ophode, neki od njih su *koleda*, *kolenda*, *koledra*, *koledva*, u Lici *fijole*, sukladno tome njeni izvođači nazivaju se *koledarima*, *koledašima*, *koledarima*, *koledašima*, *koledvašima*, *koledanima* te brojnim izvedenicama, dok se sam čin izvedbe koledarskih pjesama naziva *koledanjem*, *kolendanjem*, *kolendranjem* (Dragić 2008 b: 21-22).

Etimologijom riječ smještamo u određeno doba godine i dolazimo do njene esencije, kako u pojmovnom određenju, tako i u antropološkom smislu – mnogo važnijem za ljude i njihove živote određene običajima i folklorom. U recipročnom odnosu ljudi i običaja, baš kao što su običaji utjecali na živote, tako su i ljudi postupno određivali i mijenjali običaje ostavljajući na njima slojevite tragove. *Koleda* tako postaje riječ koja sublimira mnoga značenja i postaje skupna pjesma, obred, ophod, čestitanje, Badnji dan, božićni kruh, božićna vatra, božićno darivanje, božićna slama, Nova godina, pa čak i krijes koji se palio na Jurjevo i Ivanje (Dragić 2008 b: 27). Ipak, jednostavnim rječnikom, sumiranjem značenja, *koleda* je ophod, pjevana čestitka pretežno u doba adventa – čestitka s bezbroj tekstova od kojih svi iznose lijepe želje, tražeći pritom simbolične darove.

Koledarsku skupinu sačinjavalo je najčešće pet do osam momaka, muškaraca ili dječaka koji su išli od kuće do kuće pjevajući *koledu* – čestitajući imendan ili blagdan, izvodeći tako *koledarske ophode* koji su se izvodili u različitim krajevima u različito vrijeme, primjerice, na Korčuli od Sv. Martina, a na Braču u adventu, ovisno o imendanu u pojedinim kućama – na Sv. Katu, Sv. Andriju, Sv. Barbaru, Sv. Nikolu, Sv. Luciju, Sv. Tomu, na Badnjak, Božić, Sv. Stjepana, Sv. Ivana, uoči i na Novu godinu te na Sveta tri kralja (Dragić 2008: 28). U Starom Gradu na Hvaru *koljenda* se, isto tako, na svece za imendane, primjerice na Svetu Katu (Katicu), Svetog Andriju, Svetog Nikolu, Svetu Luciju, ali i na Badnjak, Božić,

Sv. Stjepana, Sv. Ivana, uoči i na Novu godinu te na Sveta tri kralja. Dok su se na Šolti ovi ophodi izvodili na Badnji dan, Božić, Sv. Stjepana, oko Nove godine te rjeđe za Tri kralja (Rajković 1990: 82).

Čestitarski karakter koleda uz notu duhovitosti i dovitljivosti vidljiv je u *koljendi* iz Staroga Grada na Hvaru povodom imendana na Svetog Andriju, gdje se neoženjenom mladiću Andri, Andriji pjeva:

*Ovdje uzresa bor zeleni,
ovdje Andro neženjeni,
mi ćemo ga oženiti za divojku dobra roda,
sa kojom će imat poroda.*

Ova *koljenda* ima i uvodni dio, ali i pripjev:

*I lito skoj i do lita ovdje,
na dobro van Sveti Andre dojde.*

Pomalo je strukturom atipična Korčulanska koleda Svetoj Katarini u kojoj se uočava uvod – razlog dolaska domaćinu, ali nema središnjeg dijela koji hvali domaćina i ukućane – ovaj je dio zamijenjen lirskim oblikom legende o Svetoj Katarini. U trećem je dijelu kolende tematski tradicionalna struktura u kojoj kolendari traže simbolične darove i iskazuju lijepe želje.

Pisma svete Kate

*Došli smo vam navistiti
Katarina krsno ime
Jer bijaše Bogu mila
I njegova zaručnica.*

*Kate moja, kralj te prosi
Od zlata ti krunu nosi.
Primi, Kate, prsten ovi,
Kraljicom se ti sad zovi.*

*Jesam li ti majko rekla,
Prije neg' sam razum stekla,
Da se neću udavati,
Ni za muža nikad znati.*

*Niti muža Ludovika,
Već Isusa zaručnika.
Isus me je rukovao,
Zlatni prsten darovao.*

*Dao mi ga u raskoši
Na desnoj ga ruci nosim.
A vi nami da budete,
Lipe dare sad podajte.*

*Hoćemo li čekati?
Do sto lita da živite mirni, zdravi i bogati!*

Tradicionalna trodijelna struktura kolede s obzirom na tekst koji prati dionice ophoda nije sačuvana u svim pjesmama, ali vidljiva je iz primjera bolje očuvanih koledi. Prvi dio kolede izvodi se pred vratima doma, dok se drugi i treći dio pjevaju u domu domaćina (Dragić 2008 b: 29).

Uvodom se pozdravlja domaćina, njegovu ženu i ostatak ukućana, koji ih potom pozivaju u svoj dvor ili dom. Primjerice:

*Pukla grana od orijsa,
faljen Isus i Marija.
Priko svega sela prošli,
na poštenu vrata došli.
Na poštenu vrata,
a u Ante ka' u brata.
(Rajković 1990: 82)*

Nakon svake strofe slijedi pripjev koji je ovisio o blagdanu. Božićni pripjev glasio je:

*U kući Van oštar nožić,
na dobro Van doša' Božić.*

(Rajković 1990: 82)

Novogodišnji je refren bio:

*Sada, vazda i do lita ovde,
na dobro Van mlado lito dojde.*

(Rajković 1990: 83)

Središnji se dio pjesme posvećivao se ukućanima i njihovom hvaljenju. Prvo se obraćalo glavi kuće – najstarijem i najuglednijem ukućaninu, zatim njegovoj ženi, sinovima i kćerima prema uzrastu, a potom eventualnim gostima (Dragić 2008 b: 30).

*U divojke lipo lice,
da je zdrava kuma Vice.
Da je zdravo i veselo
to joj želi društvo cijelo.*

(Rajković 1990: 83)

Završni su dio pjesme uvijek bili stihovi kojima bi *kolendaši* tražili prigodne poklone koje je običaj pripisivao, a o kojim se poklonima radi govore motivi sljedećih stihova:

*Otvorite škafetine,
izvadite baškotine,
otvorite ormarune,
izvadite botiljune.*

(Rajković 1990: 83)

Zatim bi domaćini *kolendaše* počastili *baškotinima*, *pršuratama*, vinom, prošekom, rakijom. Zajedno bi nastavili pjevati, jesti i piti i veseliti se. Posjete *kolendaša* smatrani su čašću, a istovremeno su doprinosili boljem raspoloženju u vrijeme adventa te boljim odnosima i jačanju grupne kohezije mještana (Rajković 1990: 83). U Starom se Gradu na Hvaru, gdje se običaj dobro održao, *koljendaše* časti čašicom rakije, *pinkon* prošeka, dvi

hrustule, malo pršuratih, jer kako mještani ističu, smisao je „po starinsku se počastit i osvježiti i uz pjesmu proslaviti imendan – najvažnije je druženje“.

Drugu božićnu *kolendu* sa Šolte pronalazimo u ponešto skraćenom i izmijenjenom obliku u kojem prepoznajemo uvodni dio u kojem se iznosi razlog dolaska domaćinima – *došli smo Vam kolendati, da nan date večerati*, čestita se Božić, ali nema središnjeg dijela posvećenog hvaljenju ukućanima, već se odmah prelazi traženje poklona.

*Došli smo Vam kolendati,
da nan date večerati.
Kogo smokvu,
kogo grozdić,
na dobro Van doša Božić.
Otvorite škafetine
Izvadite galetine...
(Rajković 1990: 83)*

Nepotpunu strukturu bez trećeg dijela uočavamo i u poznatoj novogodišnjoj kolendi iz Donjega Sela na Šolti, gdje u prvom dijelu imamo pozdravljanje domaćina i ukućana te iznošenje prigode – Nova godina.

*Dobra večer, naši judi,
ovde van je dobra svića,
na početku od godišća,
užanca je naša stara
pozdraviti gospodara.*

U drugom dijelu pjesme iznose se dobre želje redom domaćinu, njegovoj ženi, njihovoj djeci te ostatku ukućana, pri čemu se hvali ljepota i okretnost domaćinove žene.

*Zdrav nam bio,
i veseo.
I ružica Vam rumena
zdrava bila Vaša žena,
svuda leti kao ptica.*

*Da van zdrava
vaša dica,
i ostali svi u kući
mnogo lita pivajući.*

Ova verzija kolede nema završnog dijela, razlog tomu vjerojatno je izdvojenost ove kolede iz samog običaja i čina koledarskog ophoda, pri čemu nije bilo potrebe traženja poklona i nagrada.

Nešto drugačiju strukturu uočavamo u novogodišnjoj kolendi *Na parvi dan od godišća* iz Bola na Braču gdje uočavamo pripjev koji se ponavlja dva puta razdvajajući pritom kolendu na tri dijela:

*I litoskoj, i do lita ovde,
Na dobro van novo lito dojde.
Ovde ćemo dosta stati, gospodine moj!
Priprav`te nam paršurati: „S vami anđel stoj!“
Priprav`te nam dobra vina: „S vami anđel stoj!“*

Ako izuzmemo razlike u govoru mjesta, i u slučaju Starogrojske koljende – sami povod koledanja, prva dva stiha pripjeva jednaka su kao i u goripojskom¹² pripjevu novogodišnje kolende te u Starogrojskom pripjevu koljende povodom Svetoga Andrije. U preostala se tri stiha najavljuje dugi boravak kod domaćina od kojega se traži da pripravi *pršurati* i *vina* kojim će počastiti kolendare.

Prvim se stihom prvoga dijela, koji se ponavlja na početku i na kraju pjesme, izražava prigoda koledanja – *parvi dan od godišća*, a zatim se u nastavku prvoga dijela pjesme iskazuje razlog dolaska – pozdravljanje.

*Na parvi dan od godišća,
Na parvi dan od godišća,
došli smo vas pozdraviti,
kano drage prijatelje.*

¹² Iz Gornjeg Sela na Šolti

Nakon pripjeva, u drugom dijelu pjesme iskazuju se dobre želje svim ukućanima, bez posebnog hvaljenja domaćina i njegove obitelji.

*I nazvat vam dobre danke,
Dobre danke, mlado lito.
Da von bude svim čestito,
svim kolicim, velim, malim.*

Nakon pripjeva se u prva dva stiha nastavljaju iskazivati lijepe želje za *mlado lito*, dok ponavljanje dvaju stihova s početka pjesme na kraju pjesme daje zaokruženost pjesmi te dojam nastavljanja tradicije kolendanja.

*U duši se radovali,
A žalosti ne imali.
Na parvi dan od godišća,
na parvi dan od godišća.*

2.2. Vjerske usmene lirske pjesme

Vjerska usmena lirika postoji već u starim književnostima Bliskog i Dalekog istoka, primjerice u svetoj staroindijskoj knjizi *Veda* i u *Bibliji*.

Prema povijesnim i arheološkim izvorima Hrvati su već u VII. stoljeću prihvatili kršćanstvo, a vjerska se lirika može pratiti od XIII. stoljeća do danas (Dragić 2006: 41 - 43). U ovim se pjesmama očituje duboko ukorijenjena religioznost Hrvata koja je stoljećima odolijevala vladavinama tuđih naroda i vjera.

Vjersku usmenu liriku možemo podijeliti na: *molitvene pjesme, prenja te versificirane legende*, a molitvene pjesme mogu se klasificirati, s obzirom na godinu, na: *adventske i božićne, korizmene i uskrsne te na svetačke pjesme* (usp. Dragić 1997.).

Slijede dvije adventske i božićne pjesme u kojima prevladavaju biblijski motivi Svete noći.

Prva je pjesma smještena u jaslice te prevladavaju motivi *Djetića, jaslica, Djevice, leda, volka i tovarčića*. Pjesma se sastoji od devet nepravilno rimovanih sedmeraca, čijoj

zvučnosti i unutarnjoj rimi doprinose aliteracije i asonance, dok joj je ton nježan. Obiluje vizualnim pjesničkim slikama.

*Spavaj, spavaj, Djetiću,
Ti, nebeski kraljiću,
na tin tvrđin jaslican,
gdje te stavi Djevica,
majka tvoja premila.
Spavaj, nemoj drćati
ni leda se bojati,
jer volak će dihati,
s tovarčićen grijati!
(Dragić 2008: 144)*

(Grohote, otok Šolta)

Iduća pjesma također je smještena u jaslice i Svetu noć, ali se ne gradi vizualnim pjesničkim slikama, nego emocijama koje u vjernicima pobuđuje Sveta noć, motivi su: *veselje, radost, Bog, svan, mir, pokoj, čast, brana, starost, majka Diva, Josip, pastiri i darovi*, dok je ton pjesme veseo, a završava pozivom na klanjanje djetetu u jaslicama. Pjesma se sastoji od devet osmeraca rimovanih nepravilnom rimom. Govorni ritam pospješuju nabranja i opkoračenja, a zvučnosti doprinose aliteracije i asonance.

*Sva veselja, sve radosti
Bog dopusti ovom svanu
mir i pokoj, čast i brana
uživati do starosti.
Cjeliva ga majka Diva,
klanja mu se Josip stari
i pastiri nose dare.
Homo mu se mi klanjati
Uzvišenom kao Bogu.
(Žanetić 2016: 107)*

Slijede dvije pjesme koje su se u narodu pjevale povodom blagdana Sveta tri kralja.

Prva se očuvala sve do danas i pjeva se u zborovima, sastoji se od šest distiha od kojih je prvi osmerac, a drugi sedmerac. Rime nema, ali se njen dojam i zvučnost grade ponavljanjima, unutarnjim rimama, aliteracijama i asonancama. Prevladavaju motivi *pastira, štale, luči, Jožeka, brade, djeteta* i *zibanja*. Ritam je brz, a vlada veseo ton, kakav i priliči ovakvoj noći.

Oj pastiri

*Oj, pastiri, vi ste štiri,
stan'te gore vjerno vsi¹³,*

*Tam na strani, v jednoj štali,
lijepa, svetla luč gori.*

*Stari Jožek, mali mužek,
lijepu sedu bradu 'ma,*

*Bradom gible, dete zible,
male dete, Jezusa.*

*Oj, pastiri, vi ste štiri,
stan'te gore vjerno vsi,*

*Tam na strani, v jednoj štali,
lijepa, svetla luč gori...*

(Međimurje)

Iduća pjesma opisuje i prepričava dolazak tri mudraca u Betlehem. Astrofična je, s nejednakim brojem slogova u stihu i nepravilnom rimom. Zvučnosti i unutarnjoj rimi doprinose aliteracije i asonance, dok je ton veseo i svečan.

¹³ Kroz čitavu se pjesmu nakon opjevane druge strofe ponavljaju prva i druga strofa u kitici.

Tri kralja jahahu

*Tri kraja jahahu,
s onih sunčanih stran.*

*Tri dara nosjahu:
miris, zlato i tamjan.*

*Pod njima su konji,
kano bile vile,
niti zobi zobju
nit im žeđa priđe.*

*Prvi je bijelu,
drugi u crvenu,
treći sav u zlatu,
kao sunce sija.*

*Prvi je Gašpar kralj,
dobroga je roda
i on želi vidit
slavu Oca Boga.*

*Drugi je Melkior,
dobroga koljena
i on želi vidit
slavu Gospodina.*

*Treći je Baltazar,
dobroga roda
i on želi vidit
slavu Oca Boga.*

*I tako dođoše,
pred grad Jeruzalem,*

*pitajuć za mjesto,
gdje se Isus rodi?*

Vratar odgovori:

*“Mi toga ne znamo
i naš se kralj boji
i mi svi priznamo
da se On rodi.*

*Rodi bi se u palaču,
a ne na toj gori,
gdje pastiri skaču.*

*ako ga nađete,
natrag se vratite
i meni Irudu
glase donesite”.*

*“Irude prekruti,
Irude prehudi,
Krista hoćeš ubit
to nam srce sluti”.*

*Al od anđela upute dobiše,
te se drugim putem vratiše.*

(Dragić 2007: 111)

(Pučišća na Braču)

Slijedi primjer svetačke pjesme koja se u Korčuli izvodila povodom običaja koledavanja uoči svetoga Ivana evanđelista (27. 12.), koji se naziva Božićnim ili zimskim svetim Ivanom za razliku od ljetnoga svetog Ivana (13. 6.). Iz pjesme zaključujemo da su Korčulani zamijenili svetoga Ivana evanđelista za svetog Ivana Krstitelja, što nije neobičan slučaj u narodnoj tradiciji, pa tako u ovoj danas slabo poznatoj pjesmi spominju *pravog Božjeg krstitelja*.

Pjesma prepričava, često imperfektom, život Ivana Krstitelja, ipak nije versificirana legenda. Sastoji se od pet strofa nejednakog broja stihova nejednakih dužina. Prvi stih započinje invokacijom svetoga Ivana, dok tri unutarnje strofe završavaju njome. Posljednja strofa koledarski kazuje dobre želje, a završava riječju *amen*, karakterističnom za završetke molitava. Rima je parna, ritam je govorni i pospješen je nabrajanjem.

*Oj, Sveti Ivane, Božji krstitelju,
od strane Isusove prvi prijatelju.*

*Njemu mati stara biše,
mnogo lita imađase.
Bi neplodna u mladosti,
a porodi u starosti.
Oj, Sveti Ivane...*

*Ode Ivan do Jordana,
voda rika tako zvana,
u njoj krsti Gospodina,
previšnjega Boga Sina.
Oj sveti Ivane...*

*Ka' se Ivan na svit rodi,
čudiše se svi narodi.
Njemu prvi Ivan biše,
kako sveto Pismo piše.
Oj sveti Ivane...*

*Sve vam raslo,
sve vam cvalo
po sve vike vika.
Amen.¹⁴*

¹⁴ Fillippi, Z., Korčulanski običaji i tradicije http://www.korcula.net/grad/obicaji/zfillippi_obicaji.htm (preuzeto: 10. prosinca 2017.)

3. PRIČE

Organizirano je pripovijedanje još od antike imalo društveni status i bilo je na cijeni, a njime su se uglavnom prenosile informacije koje su služile za opće dobro u bilo kojem smislu, a trebalo ih je u potpunosti promisliti i oblikovati u stav pojedinačne, ali i kolektivne svijesti (Botica 2013: 384). „*To znači da priča kao izniman rezultat ljudskog umijeća govorenjem nudi istine višeg reda*“ (Botica 2013: 384). Njima se stvarao literarni svijet drugačiji od zbiljskog i svakodnevnog, lišen svih nedostataka stvarnog svijeta, a taj novi svijet oživio je i živio u mašti – fikciji (Botica 2013: 384).

Kategoriju fikcije kao kontekstualnosti priča ljudska kultura poznaje od svojih početaka, pa je tako u antici fiktivno literarno bilo iznimno vrijedno, dok su u srednjem vijeku većinom nepismeni ljudi usmenom komunikacijom zadovoljavali potrebu spoznaje prošlih vremenima te važnim događajima i osobama koje je pričanjem valjalo oživjeti, pa su osobito popularne i plodne bile priče o mitskim i religijskim velikanima, povijesnim osobama, zbiljskim/fiktivnim likovima i slično (Botica 2013: 384).

Usmena je predaja uvijek imala široko područje pričaoca i tema, a sadržajem i formom kvalitetno sročena priča predstavljala je plodan narativ koji se prenosio i nanovo prepričavao mijenjajući pričaoca, savladavajući pritom kao opća vrijednost i duhovnost kategorije prostora i vremena (Botica 2013: 384-385).

Ne valja s uma smetnuti kontekst u kojem se događala usmena predaja na našim područjima, a događala se u sumrak uz ognjište, nakon teškog dana i ne tako obilnog ručka. Poput prirodne sile, protjecala je s koljena na koljeno, izlazeći iz usta različitih kazivača i mijenjajući pritom ton, ovisno o tome tko priča.

Narodski je kazivač *propučkivao* – vjersko i nabožno prikazivao kao svakodnevno, propovjedničke stilizacije konkretizirao, moralno i etičko svodio na pošalicu, umne spekulacije pojednostavljivao, ipak, takvim je pričanjima stvorio kôd usmenoknjiževnoga narativnog postupka te je u taj čvrsti okvir smještao priče, i to tako da je u njemu sve na poseban način bilo imitabilno (Botica 2013: 393). Produkt je uvijek neiscrpljiva priča o čovjeku, o različitim oblicima njegova života, o ljudskom dostojanstvu, pitanjima ugleda i časti te o ljudskim vrijednosnim kategorijama (Botica 2013: 384).

Priča se naratološki može ostvariti u nekoliko tipičnih oblika, a u teorijskoj se literaturi o književnouslymenim narativima najčešće govori o trima oblicima – o *fabulatu*, *kronikatu* i *memoratu*.

Usmene priče obuhvaćaju *bajke*, *basne*, *predaje*, *novele*, *anegdote*, *šale* i *legende*, a mogu se razvrstati i prema njihovom odnosu prema zbilji, u tom slučaju mogu biti zbiljske odnosno realistične te fikcijske – izmišljene, mistične, fantastične (Dragić 2017: 11).

3.1. Bajke

Ovoj najduljoj ageografičnoj i ahistoričnoj usmenopovijesnoj vrsti izučavanoj monogenetskim pristupom¹⁵ imanentna je fantastičnost, odnosno čudesnost – čudesno rješava nerješivo, a dobro uvijek pobjeđuje zlo (Dragić 2005: 27).

Glavni su likovi u bajkama ljudi koji su, baš poput mitskih junaka, svemoćni, neograničeni, slobodni te vladaju situacijom – savladavaju sve zapreke, pa čak i vrijeme i smrt, a sve s ciljem pokazivanja snage čovjeka koji je u životu najčešće nemoćan pred ovim zaprekama (Botica 2013: 418). U ovoj se vrsti ljudska samoća transformira u unutarnju snagu, stav je najjače oružje, a glavni pokretač je uspjeh.

Okosnice strukture bajke povezani su i isprepleteni elementi mašte i zbilje, naravnoga i nadnaravnog događanja, onoga što se motri iz ljudske – prirodne perspektive i neke natprirodne perspektive (Botica 2013: 419). Ovo povezivanje i objedinjavanje prilikom svakog fabularnog događanja provode likovi čiju akciju dopunjava i izrazita imaginacija kojom se gradi unutarnja snaga lika (Botica 2013: 419).

„Bajka je ritualna kategorija i sve ono što je postavljeno na načelu uhodanog reda, rituala, ostvaruje se bez zadržke i bespogovorno“ (Botica 2013: 419).

¹⁵ Iako je jednostavne strukture te je i formalno jednostavni književni oblik, bajka je u svojoj unutarnjoj imanentnoj sastavnici najsloženiji oblik narodnih priča izrazite fantastičnosti, stoga nadilazi olakotni teorijski opis (Botica, 2013: 419).

Stu Milova

Živili u jednom selu muž, žena i njihova 'čer. Žena i 'čer su bile zločeste. Kontrolirale su jasnoga starog koliko radi u polju tako šta su mu stavile zvono oko vrata, pa su po zvonjenju čule kad radi, a kad se odmara.

Jednoga dana dok je on tako radija, a zvono zvonilo, prolazija je jedan mladić kraj njegovoga polja, čuja zvono, zaustavija se i upita staroga:

- *Prijatelju, zašto imaš zvono oko vrata?*
- *E, moj mladiću, šta ću ti govorit moje muke?! Mirniji si da ništa ne znaš.*

Ali, mladić je bia uporan i stari odgovori:

- *Mladiću moj, ne znaš ti moje muke, iman ja doma dva vraga – starog i mladog! Ženu koja mi ne da mira, a i 'čer koja je ista takva*
- *A kako? – upita mladić.*

A on odgovori:

- *Evo vidiš, da bi čule radin li, drže mi zvono oko vrata, kontroliraju me, ne daju mi mira.*
- *A jel' ti 'čer za udaju? – upita ga mladić.*
- *Je, ali neće. Neće ni jednoga kojega god mi rečemo – odgovori starac.*
- *Pa, mogu li ja?*
- *Čekaj da promislin... Dođi večeras u nas na silo, ako ti se sviđi, ti nju traži, pa ću ja reć da ne može, i ona će sigurno pristat.*

Mladić pristane, i tako su se njih dvoje dogovorili.

Došla večer, doša mladić na silo, i tako su oni pričali, a 'čer je bila lipa, svidila se ona mladiću, i prije nego šta je treba ić, zatraži on njezinu ruku.

A stari po dogovoru reče:

- *Nemoj, sinko, pa imamo samo nju... Ne možemo mi bez nje, ipak je jedinica, šta ćemo mi ako nan ona ode iz kuće?! Nije ona još spremna, navikla se ona s nami. Ona je nami sve. Ne možemo ti je dat!*

Kako je stari bija protiv, tako je žena uletila:

- *E, možemo! E, baš očemo!*

I tako su se dogovorili da dođe po nju. Za par dana doša on po nju i odveja je svojoj kući.

Prvo jutro u novoj kući, mladić iša u polje i prije nego šta je izaša iz kuće, uzeja je štap u ruku i reka:

- *Štapu, u podne mi donesi ručak u polje!*

Vrati štap iza vrata i ode. Ona se čudila šta on govori štapu. Ka' da štap može hodat... I tako, došlo podne, zvoni podne, gleda ona u štap, a štap stoji na mistu, ne miče se. Prošlo, podne, došla večer, osta' on bez ručka. Vratija se doma, uzeja štap i nju po kostima i govori:

- Štapu, zašto mi nisi donija ručak u polje?! Štapu, zašto mi nisi donija ručak u polje?!

A ona odgovara:

- Ma, šta ti je, kako će ti štap donit ručak? Šta radiš?! Zašto me tučeš?!

A on opet:

- Štapu, zašto mi nisi donija ručak u polje?!

Drugi dan prije nego šta je otiša u polje, on ponovo uzme štap i reče mu:

- Štapu, u podne mi donesi ručak u polje!

Vrati štap iza vrata i ode. Ona opet ostane u čudu, opet dođe podne, opet ona gleda u štap koji se opet ne pomakne. Navečer se on vrati s posla, opet uzme štap i opet po kostima:

- Štapu, zašto mi nisi donija ručak u polje?!

A ona opet isto:

- Ma, šta ti je, kako će ti štap donit ručak?! Pusti me!

Ali je svatila.

Treći dan on opet štapu:

- Štapu, u podne mi donesi ručak u polje!, prije nego šta je otiša u polje.

I prije nego šta je tuklo podne na crkvi, ugleda nju kako dolazi s ručkon, prva nego sve ostale žene. E, to mu je bilo drago, a i njoj je.

Prošlo tjedan dana i vrime da se 'ćeri po običaju dođe upode. Kaže muž ženi da bi tribalo ić vidit kako in je 'ćeri. Rekla baba da će ona.

I došla ona 'ćeri, a 'ćer išla muža u polje obavjestit, i kaže:

- Gospodaru, došla mi je mama!

- Sveži je u pojatu, di leži Milova, i nek čeka dok ja dođen!

- Ali, gospodaru, to mi je mama!

- Učini kako san ti reka!

I tako ona dođe doma i kaže to materi, na šta baba odgovori:

- Pa šta ti je 'ćeri, ja san ti mater, kako ćeš me vezat?!

A 'ćer odgovori na to:

- Ža' mi je majko, ali moran ga poslušat!

I tako stara pristane, veže je u štalu, i tako su čekale da on dođe. A on kad je doša, uzeja štap i u pojatu kod babe, tuče je štafon i viče:

- Stu Milova, stu Milova! Stu Milova, stu Milova!

A baba na to:

- *Nisan ja Milova, ja san tvoja baba! Nisan ja Milova, ja san tvoja baba!*

A on opet:

- *Stu Milova, stu Milova! Stu Milova, stu Milova!*
- *Nisan ja Milova, ja san tvoja baba! Nisan ja Milova, ja san tvoja baba!*

I kad je pribija, odveza je i reka da ide kući.

Kad je baba došla doma, govori joj muž:

- *Brzo si se vratila. Kako joj je?*

A ona mu odgovara:

- *A imaju posla, pa nemaju vremena. A, moj stari, da smo svićon tražili, ne bi boljega našli! Izgostija me situ, i reka da jedva čeka da i ti dođeš.*
- *Kad je tako, najbolje da ja odma pođen!*

I uputija se stari.

Doša, vidi 'čer izgleda dobro. 'Čer ode mužu u polje i kaže mu:

- *Gospodaru, doša mi je otac.*
- *Uvedi ga u kuću, lipo ga pogosti, ponudi ga sa svim šta imamo, daj mu vina, i neka me čeka – odgovori joj muž.*

Iznenadena žena vratila se kući i učinila kako joj je muž reka. A kad je muž doša, gostili su se, pivali, pričali i zabavljali se do noći, a onda mu gospodar ponudi spavanje. I tako on ostade skoro cili tjedan. Peti-šesti dan stari kaže da mu je lipo, ali da mora ić' kući. Zet ga lipo obuče u novo odijelo, dade mu ogrtač od crvene čoje i lipo se pozdravi š njime.

A baba svaki dan svako malo izvirivala iz kuće čekajući ga. Već se zabrinila, mislila je da ga je ubija. Kad se stari približija kući, baba taman poviri jeda li staroga i ugleda kako puten dolazi nešto crveno.

Gleda i čudi se:

- *Ma jel to moj stari?!*

Pripozna ga i pripade se:

- *Ajme, ajme, dobro san prošla, mene je natuka, a njega je ciloga sadra!*

Od straja pobigne u kuću i zatvori se.

Kad je stari uša u kuću cili sritan i zadovoljan u novon odijelu, i kad ga je ona takvoga vidila, provalija iz nje bijes, i reče baba:

- *Vraže ga odnesi, a mene stavlja u pojatu di Milova leži, pa udri po meni: „Stu Milova, stu Milova.“ Vrag mu odnija ruke!*¹⁶

Ova se bajka u nešto izmijenjenoj verziji pod nazivom *Zločesta mater i ćer* nalazi među usmenim predajama s otoka Brača (Bošković-Stulli 1975: 64-66), a zapisana je i u *Tradicijskim pričama iz Zagore* (Dragić 2017: 129 – 131). Kad uspoređujemo ovu priču s onom koju je zapisala Stulli, jasno je da se radi o istoj priči – tema, likovi i fabula gotovo su identični, ono što se razlikuje kćerin je i zetov suživot te zetov preodgoj žene i punice. Razlike su to koje ne mijenjaju radnju ni pouku bajke, i sasvim su logične s obzirom na karakter usmene predaje. Ipak, čitavoj bajci daju drugačiju notu – što navodi na zaključak da je upravo kazivač onaj koji udiše život priči, pridajući joj karakter i ton, utiskujući u nju jedinstven pečat, a samim time uvjetujući dojam koji će bajka ili priča ostaviti na slušatelja.

U bračkoj se verziji zet doima okrutnijim – ženu zbog kašnjenja ručka za kaznu stavlja u zapregu na mjesto volova. Nakon puničine reakcije, u zapregu stavlja obje, bičuje ih kako bi radile kao volovi, a potom ih hrani slamom kao da su volovi. U verziji iz Zagore, nakon potpunog izostanka ručka u polju, ženu tuče štapom kod kuće, a punicu vezuje u štalu na mjesto krave, tuče je i naziva „milovom“. Otac – tast, u bračkoj je verziji znao što se dogodilo te je išao k zetu obraniti kćer, dok ga je u zagorskoj verziji poslala žena slagavši mu kako je lijepo ugostio uvjerena da mu je napakostila, u nadi da će njega istući kao i nju.

Ova bajka posjeduje tipične likove zlih žena i potlačenih muževa, a s druge strane patrijarhalno i tradicionalistički nastrojene muškarce – zetove koji su sposobni ukrotiti ženu, u kojoj, u ovom slučaju možemo uočiti odlike Shakespeareove *Ukroćene goropadnice* koja od najgore žene postaje najbolja, pa tako trećeg dana prva donosi ručak u polje te je i sama ponosna i sretna zbog toga.

Zle majka i kćer toliko su potlačile i ponizile muža i oca, da su mu baš kao i kravi, objesile zvono oko vrata kako bi ga kontrolirale koliko radi u polju. S druge strane muž – zet te iste dvije žene stavlja u zapregu, bičuje ih i hrani kao da su volovi, čime u bajci uspostavlja pravdu i ravnotežu i samim time slušatelju daje osjećaj zadovoljštine. Svoju je suprugu uspio preodgojiti, upitno je je li isto učinio i s punicom, ali to je manje važno jer je pravda zadovoljena, a i na mladima svijet ostaje – važno je da je mlada osoba dovedena na „pravi put“.

Likovi su, baš kao u realizmu prema načelu tipičnosti, nastali po uzoru na stvarne likove i događaje te, obloženi humorom i dovitljivošću, služe ne samo kako bi se izvukla ona

¹⁶ Kazala je Mara Kulić, djevojački Radmilo, rođena 1937. godine u selu Ramljane, zapisala sam 19. lipnja 2011.

najopćenitija pouka svih bajki da dobro pobjeđuje zlo – da postoji pravda i ravnoteža u svijetu koja će kazniti svakoga tko je loš, a nagraditi i zaštititi onoga tko je dobar, nego da bi se upozorilo slušatelje na ispravan poredak u zajednici i obitelji te da bi se na tako sačuvao i zaštitio patrijarhalni poredak, a njime i tradicija i običaji.

Zmijski car

Jednom prilikom kada su muškarci išli u sječu drva, jedan od njih je nesta, i niko nije zna di je, a on upa u jamu di su se legle zmijske. Kad je upa među njih, one krenile na nje' da će ga napast, ali ga je obranila najveća i najjača zmijska od njih – zmijski car.

I tako je čovik živija među njima neko vreme isto ka da je i on zmijska, zaboravija je na svoj prijašnji život. Naučija je i zmijski jezik. Ali, nakon nekog vremena prisjetija se svog života, i poželija izać iz jame. To je reka zmijskome caru, koji se na to omota oko njega. Čovik je mislija da će ga zadavit, ali ovaj ga je polako gmižući omotan oko njega izvuka iz jame.

Kad ga je izvuka vani, reka da mu je da nikome ne smi reć' di je bija, ni s kime, niti di se nalazi zmijska jama. I tako su se oprostili.

Čovik je doša u selo, di su mu se svi iznenadili jer ga dugo nije bilo. Izbjegava je odgovor na pitanje di i s kin je bija, a primjetija je i da zna jazik svih životinja. Seljani su primjetili da je drugačiji, mudriji, i toga više su ga i poštivali, sve dok jednoga dana nisu žena i on otišli u polje na konjima. Jašući je čuja kobilino jadanje konju kako je njoj teže nego njemu, jer on nosi samo teret, a ona i teret i ždribe. Na to se čovik nasmija, a žena na njega da čemu se smije, on isprve odgovara da se ne smije ničemu, ali ona nije odustajala. I, on popusti i ispriča joj da je upa u jamu i da ga je zmijski car spasija, da je živija sa zmijskama i naučija zmijski i životinjski jezik. Mislija je da je već i onako prošlo vrmena otkad je izaša iz jame. Ali, čin joj je ispriča priču o svome daru, dara je nestalo i više nije moga razumit životinje.¹⁷

Bajka je zabilježena i u *Tradicijским pričama iz Zagore* (Dragić 2017: 147).

Ova se bajka bavi općepoznatom tematikom dobročinstva i izdaje, a zatim gubitkom onoga što se imalo dok se pridržavalo obećanja. Kao i u svim bajkama, ovdje je čovjek onaj koji treba učiti od životinje, i čak onda kad se doima da je nešto naučio, ispostavi se da nije dovoljno. Ljudi se boje životinja, pogotovo zmijska, ne žele se s njima naći u oči, a pogotovo ne živjeti s njima, stoga je nevjerovatno da je čovjek upao u jamu prepunu zmijskama, da

¹⁷ Kazala je Mara Kulić, djevojački Radmilo, rođena 1937. godine u selu Ramljane, zapisala sam 19. lipnja 2011.

ga je obranila zmija, da je naučio njihov jezik, a da je potom pušten na slobodu s darom razumijevanja životinja i njihova jezika.

Baš kao i što se ljudi boje životinja – zmija, tako se i životinje – zmijske boje ljudi. Njihov je strah isti – da će ih se ubiti, što i jedni i drugi rade upravo iz straha. Da se ljudi i životinje međusobno razumiju i da mogu razgovarati, možda ne bi bio ovakav slučaj.

Upravo je ta prepreka u ovoj bajci bila pređena – naučio se jezik, ne samo zmija nego svih životinja, i nije došlo do međusobnog ubijanja. Ipak, kao zajam mira i života za sve zmijske u jami, zmijski car tražio je obećanje da će njihov suživot, baš kao i lokacija, ostati tajni, što čovjek nije ispunio, i to upravo zbog žene.

Zbog žena su se kroz povijest i u književnim djelima događale najveće izdaje i radila najveća zlodjela, pa zašto se to ne bi dogodilo i u ovoj priči. Tako je žena natjerala muškarca, usprkos svoj njegovoj novostečenoj mudrosti, da izda obećanje i izgubi dar koji je dobio. Priča nam ne otkriva je li bilo posljedica za zmijske i zmijskog cara u jami, ipak, možemo zaključiti da jest, jer nakon što je tajna odana, vijest se može samo širiti dalje.

S obzirom na to da su sve narodne priče nastale na temelju nekog događaja ili ideje, a kako bi poslužile kao pouka slušateljima, ukazale im na greške i posljedice tih grešaka te ih usmjerile kako se ponašati, možda je upravo ova priča služila kao pouka ženama da obuzdaju svoju znatiželju jer im ona neće donijeti dobro, nego samo prouzrokovati zlo.

3.2. Predaja

Predaja je vrsta priče utemeljena na vjerovanju u istinitost vlastitog sadržaja, te je upravo to uvjerenje udaljuje od mita i bajke (Dragić 2005: 28). Težište se s općeg i nadnaravnog premješta na stvarno, ovozemno i prepoznatljivo. Ova vrsta usmene priče „ima svoje specifično žanrovsko određenje, uključujući primjerenu tematsku, kompozicijsku i stilsku strukturu“ (Botica 2013: 435).

Ovu vrstu ne odlikuje stilski profilirana strukturama, njena je najveća svrha i vrijednost u procesu predaje na određenom prostoru i sredini gdje ona čuva otisak lokalnoga na svim razinama, konzervirajući pritom sve ono što je određena sredina stvorila – materijalne lokalne specifičnosti, tipične mjesne prepoznatljivosti, mjesna vjerovanja, povijesne okolnosti, mentalitete, nazore i stajališta (Botica 2013: 435). Dokaz je generacijskog postojanja i življenja na određenom prostoru – čuva povijesno pamćenje i tipizira ga (Botica 2013: 435).

Iako postoji mnoštvo mjerila prema kojima se mogu klasificirati predaje, u poetici književnosti najčešća je *Proppova tematska podjela* na: etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende te na pričanja iz života (Dragić 2008: 273). Ipak, s obzirom na to da ovakvoj klasifikaciji nedostaju eshatološke i demonske predaje, dok su legende pak zasebna vrsta priča, podijelit ćemo predaje prema Dragićevoj klasifikaciji na povijesne, etiološke, eshatološke¹⁸, mitološke, demonološke predaje te na pričanja iz života, dok ćemo legende promatrati kao zasebnu vrstu usmene priče.

3.2.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje čuvaju spomen na događaje koji su se odvijali u bližoj ili daljoj povijesti, utječući pritom na daljnji povijesni tijek u određenoj sredini ili ostavljajući trag na narod, materijalnu i nematerijalnu kulturu, tradiciju i običaje. Stoga se u pravilu kazuju kao *kronikati*, rjeđe kao *fabulati*, a nikada kao *memorati* (usp. Dragić 2016).

Važnost koju predstavljaju narodu određene sredine može biti veća ili manja, a ogleda se u važnosti događaja o kojem pričaju, njegovom razmjeru i posljedicama.

Radi se o usmenim dokumentima određenog vremena i događaja koji su putovali od usta do usta i sačuvali se u pamćenju kao trajno svjedočanstvo o nečemu što je svojom važnošću potaklo na pričanje, a zatim se dojmljivošću usjeklo u pamćenje svih onih koji su ih nastavili prenositi. Ovi događaji – predaje mogu datirati od agrafijske epohe do danas, a jednu od najstarijih hrvatskih predaja zabilježio je Konstantin Porfirogenet u djelu *De administrando imperio* sredinom 10. stoljeća, u kojoj govori o dolasku Hrvata u njihovu današnju domovinu pod vodstvom petero braće i dviju sestara (Botica 2013: 436).

El Shatt

El Shatt bio je kompleks izbjegličkih logora smješten u pustinju na poluotoku Sinaju u Egiptu gdje je od ljeta 1944. godine do početka 1946. godine živjelo evakuirano stanovništvo dalmatinskih otoka, primorja i Zagore. Nakon što je zauzeta čitava Dalmacija, preko 30.000 civila bježeći pred njemačkom ofenzivom krajem 1943. i početkom 1944. godine utočište je

¹⁸ Kako Dragić (2008: 273) navodi, eshatološke se predaje ne mogu svesti pod demonske zbog toga što su demonološka bića uvijek zla i razlikuju se od mitskih i eshatoloških bića koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo. Eshatološka su se bića, prema predaji, ustajala iz grobova samo kako bi ukazala na zločin počinjen na njima.

potražilo na otoku Visu, gdje su već bili smješteni Glavni štab partizanske vojske i saveznička britanska vojska pa nije bilo moguće zbrinuti toliko ljudi. Odlučeno je da se starije stanovništvo, žene i djeca otoka Visa s izbjeglicama evakuiraju u Južnu Italiju, prvo u Bari, a zatim u Taranto. U zbjegu je većinom bilo stanovništvo Makarske, Vodica te otoka Visa, Hvara, Šolte i Korčule. S obzirom na to da je u Italiji rat između savezničkih snaga i Nijemaca bio u punom jeku, izbjeglo se stanovništvo prebacilo u Egipat koji je tada bio pod upravom Velike Britanije.

Površina logora od 260 km² bila je podijeljena na pet manjih podlogora, a izbjeglice su bile raspodijeljene po šatorima – šator je najčešće dijelila veća obitelj ili pak dvije obitelji. Izbjegli hrvatsko stanovništvo, odvojeno od dijela obitelji i daleko od domovine, u teškim je uvjetima nastojalo sačuvati privid normalnog života, tako je u jednom šatoru napravljena provizorna crkva, osnovane su škole, radionice, zajedničke praonice, izdavane su čak i novine. Ipak, Dalmatinci su teško podnosili pustinjske uvjete i klimu, posebice djeca koja su oboljevala od crijevnih bolesti te ih je mnogo umrlo. Usprkos svemu tome, život se nastavio i u tuđini, tako je za vrijeme dvije godine života u zbjegu sklopljeno oko 300 brakova i rođeno oko 650 djece. Povratak kućama je započeo početkom 1946. godine.

Slika 1. Dalmatinsko stanovništvo u El Shattu

Ša ruškima smo krājen '43. kolektivno pōrtili pūl El Shatta. Māter je išla ša nōn dicūn, a otāc je oštōl na Štūpišće brīt i štrič vōjšku. Švit še je odupīrol, ni tīl pūc. Špomīnjen še da šmo še mi bīli ukarcāli u Lucīcu u Maonu. Švā sriča da je bīla bonāca, jērbo je mēni māti bīla obūkla poštolē na bokūn viši tāk po njūj je jedōn bīl pūkal. Hodīla je ūtrešo jālna. A pišāli šmo še u vōze. Iškarcāli šu nōs u Santa Maria de Leuca. A vāmo šmo bīli švī štīšnuti jādni, baš jādni! U Itōliju šu nōs bīli ukarcāli u nīke barāke, dōli nōn dēke i za jīst. A kal šmo dūšli u Āfriku, žapuhōl je gībli... šve šōmi šarbūn i sātōri. Bīla šon čapāla fībru i dobōta umōrla. Bīli šu mi māteri ūjutro rēkli da šon gotōva! Ē, i to ti je bīl gībli – šve bi še bīlo napūnilo šarbunā, nišī vēj ništa mōga. Šve še tāmo organizīrālo. Hōli šmo u škūle di nōs nišū ucīli prōvi mēstri, nego ovī ca šu bīli bokūn pišmenīji, ca šu finīli koju klāsu. Ondā se hōlo u Kayro, Aleksandriju, na Mojsijev izvor... A mojā šeštrā je bīla vrazjā, bīla bi torkāla ša nūn bōlesnun nogūn. I na Šueski konōl bi še hōli kupāt. Ondā šu ti tāmo bīli cōrni, a Englēži šu za njīma torkāli. Cōrni bi nōm bīli dolāžili u kāmare, išto šu bīli opašni. Dovāli bi nōm rōbe za še obūc, ūvik je bīlo līpe rōbe. Bīl bi še cēkol rēd za rōbu, a pōšebni je bīl red za ovē nōšeće žēnske. Jedōn pūt je tāko pokōjan štōri Bāta cēkol u tī rēd za nōšeće, pok ga je nīkur bi pitō da ca cinī u tī rēd kad je šūmo za nōšeće na ca je ovī odgovorī da je i un nōšec. Ma šal vēj nīkome ni bīlo jāšno o cēmu je rīc, po šu ga pitāli da ku ga je natrūhlil, a prīfrīgoni Bāta je odgovorīl – „Jugošlāvija!”¹⁹

U zbjegu je izbjeglo stanovništvo otoka Visa pjevalo sljedeću pjesmu sastavljenu od sedam katrena u kojoj iznosi doživljaj kampa u El Shattu i svoju tešku prilagodbu na klimu i uvjete, iskazujući želju za što skorijim povratkom kući.

Pjesma zbjega

*Na vrućem pijesku
gdje vlada sunca sjaj,
gdje su nam noći studene,
a danju gorim sav.*

*Trave ni bilja nema,
pustoš vlada svud.
O da vi znate gdje je ta?*

¹⁹ Kazala je Rosanda Borčić, rođena Božanić 1935. godine u Komiži, zapisala 11. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

Na azijskome tlu!

*Stvoren je logor zbjega
smješteni šatori
i stanovnici zbjega
u njima borave.*

*Pravimo serenade
ma razne načine
da dobijemo apetit
na čaj i margarin.*

*I hrane koja sljeduje
imamo na pretek,
ali nam vruća prašina
sprječava dobar tek.*

*Hrane nas vrlo dobro
ti saveznici mili,
čuvaju nas i gledaju,
veseli nam bili!*

*Stoga im lijepa hvala
na njihovoj pomoći,
ali mi ipak želimo
čim prije na Vis poći.*

(Oreb 1984: 67)

Za vrijeme boravka u El Shattu pjevala se i pjesmica kojom se iskazuje ljubav prema domu i rodnom Visu te želja za povratkom kući.

Kuća moja u tuđini,

*ti mi nisi baš ni vela,
kao kuća moja draga...²⁰*

Želja za što skorijim povratkom domu ispjevala se i u kratkoj pjesmici svetom Josipu.

*O, Josipe sveti,
zbjeg naš ti posveti
i ponovno domu
dovedi ga svomu.²¹*

Priča o Beretić Marici

Sljedeća povijesna predaja govori o ubojstvu djevojke te njenoj majci koja je ovim ubojstvom ostala bez četvrtog djeteta.

Kazivačica počinje s napomenom: „Ova ti je priča bila poznata u mome selu, napisana, a jedan je i piva uz gusle, to ti se stvarno dogodilo...“

Bija ti je jedan momak koji je iša sa dvi cure. Jedna od njih je ostala trudna... I on je nju zajedno s ovon drugon curon odlučija ubit. On se zva Marko, a ova druga cura Franka. A ova trudna cura se s njime nalazila svake večeri, a mater bi joj, pošto se kasno vraćala, večeru ostavila sa strane, tako da pojede kad se doma vrati. I, jedno jutro se mater diže, vidi 'čeri nema, večerica na mistu. I traži di je 'čer... A Marko i Franka su ti je vezali i bacili u rijeku da se utopi. I tako su ti je išli tražit, i nađu je u rijeci. Po Marka i Franku su ti došli đandari, oni su ti bili gori i opasniji od današnje policije, i kaznili su ti ih. A o njenoj materi, Beretić Marici, su ti pivali:

*„Tri joj sina more progutalo,
A četvrte čeri joj nestalo...“²²*

Top od smokovine

Sljedeća je priča izvorno rugalica koja je vremenom izgubila obilježja i sačuvala se u obliku predaje.

²⁰ Kazala je Karmela Vojković, rođena 1943. godine u Visu na otoku Visu, zapisala sam 17. prosinca 2017.

²¹ Kazala je Karmela Vojković, rođena 1943. godine u Visu na otoku Visu, zapisala sam 17. prosinca 2017.

²² Kazala je Jelica Čavčić, djevojački Barišić rođena 1935. godine u Dabra pokraj Sinja, zapisala sam 20. svibnja 2012.

Bračani su odlučili Omišane gađat topon i onda su se mislili od čega će napraviti top, i onda su se sitali da bi mogli napraviti top od smokovine, jer je smokovinu lako izdubati. Onda su taj top napunili eksplozivom, stavili unutra kugle i zapalili kordu. I kad je puklo, top se raspa i ranija njih par oko topa, i onda ti je bija zaključak, jedan od njih je reka: „Boj meni, ako je ovde ovako, šta je tek tamo...”²³

Predaja je pod istim imenom zabilježena i u usmenim predajama s otoka Brača (Bošković-Stulli 1975: 75) te u Tradicijskim pričama iz Zagore (Dragić 2009: 25-26).

3.2.2. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje pripovijedaju o ubijenoj tek rođenoj izvanbračnoj djeci, umrloj nekrštenoj djeci te ubijenim odraslim osobama koje se nakon smrti pojavljuju u svijetu živih. Ubijena i nekrštena djeca pojavljivala su se po noći plačući, u bijelim haljnicama sa svijećom u ruci te su se ovisno o mjestu nazivala *krivljavcima*, *drekavcima*, *tintilinićima* ili *macićima* (Dragić 2017: 121).

Memoratumima se nazivaju eshatološke predaje o pokojnicima koji su ustajali iz groba zbog toga što nisu ispovjedili grijeh. Prikazivali su se samo ukućanima, a nestajali su u trenutku kada bi izrekli svoj neispovjedeni grijeh (Dragić 2008: 427). Prepričavanjem u prvom licu nastoji se sačuvati uvjerljivost priča. Ipak, prelaskom u dalju tradiciju pričanje u prvom licu može biti sugestivno, ali sve manje ispunjava željenu funkciju, stoga postupno dolazi do smjenjivanja planova pripovijedanja.

Macići

Sabiranjem usmenih svjedočanstava i priča o macićima te o nekim drugačije nazvanim likovima kojima su pripisani isti pripovjedački motivi, došlo se do sljedećih karakteristika: uz vjerovanje da macić nastaje od duše umrlog nekrštenog djeteta ili ubijenog djeteta, vjeruje se i da nastaje od pijetlova jajeta ili od jajeta crne kokoši, ili se o njegovom postanku uopće ne govori (Bošković-Stulli 1975: 144). Pojavljuje se u liku djeteta u crvenom klobučiću, noćne prikaze u obliku različitih životinja, klupka vune ili pak noćne svjećice na putu. Ljudima može pomagati, ali i činiti štetu, a kada ga se progoni trči i ispušta vjetrove, naposljetku i uteče (Bošković-Stulli 1975: 144-145). Postoje morski i kopneni macići – morski žive u moru

²³ Kazao je Joško Garbin, rođen u Splitu 1957. godine, zapisala sam 27. svibnja 2012.

i dobri su, pomažu ljudima tako što im govore gdje da bace mrežu, donose im blago iz mora pred vrata, vode stoku u pašu, a zauzvrat im ljudi daju ribu (prvi ulov ili najbolji komad) i donose im fritule, a ako nisu zadovoljni ljudima pošalju im zle kopnene maciće koji im istresu gnojivo pred vrata i odnesu blago (Bošković-Stulli 1975: 145). Od nepodopština koje macići prave zabilježeno je i da ljudima nevidljivim udarcima stvaraju modrice po nogama te da se noću i u podne pretvaraju u magarce, a potom kad ih čovjek uzjaši, oni trču, ispuštaju vjetrove te se naposljetku izmaknu čovjeku koji padne (Bošković-Stulli 1975: 144).

Prema kazivanjima Šoltana, *macić* živi u moru, skriva se u uvalama s vanjske strane Šolte, a pojavljuje se u obličju čovječuljka s crvenom kapicom ili pak noćne prikaze – zeca s jednim okom ili malog majmuna (Rajković 1990: 94). Radi štetu, ali i surađuje s ljudima, dakle nije nužno loš, što ga razlikuje od demona.

Kako navodi Rajković (1990: 94), prema pričanjima Šoltana, ribari su mu u more znali bacati ribu, jer bi u protivnome gladni macić pokidao mreže. Osobito je volio *pršurate* pa se pojavljivao u periodu od Svih svetih do Poklada kada bi ih žene *frigale* i sakrivale u ormare, ali bi ih on uvijek našao i pojeo ili samo zagadio. Predaja kaže da je to jednoj ženi dosadilo pa ga je, kad se pojavio, zalila vrućim uljem od friganja fritula, nakon čega se više nije pojavio.

Motiv žene koja je zalila macića vrelim uljem te ga na taj način otjerala ponavlja se u lokalnim predajama različitih mjesta, tako o istom događaju govori sljedeća predaja s otoka Brača.

Macića oparilo ulje

Da je bi macić guloz na prsuratima, a ti macić daje jemo, crjenu beriticu, kapisu crjenu. I onda došo je tamo ki ženi di vako na kominu frigo prsurate. E, a on sve bi rad jist. Govori mu ona:

- *Tot pridrž mi ovu prsuru, tavu. Prsuru drž mi – govori – jo ću uzet čo za potaknut.*
- On iša držat, izvrnula mu se, opari se. Oparilo ga uje. Razviko se.*
- *Če ti je, če ti je? – govori.*
- *A – govori – ispeko san se, opari san se!*
- *A ko te je ispeko?*
- *Sôm.*
- *Kad si som, jebi se tote.*

A kakav je bio macić? (pita M. B.-S.)

- *Sa crljenom beriticom. Kao mali, kao mali čovik.*

Drugi glas:

- *Spletivo je repe konjiman.*

Pripovjedač: Bili su naši koji trudni, a govori jedan moj barba, kaže:

- *Mote, nemoj noćas mi splesti, trudni su mi konji, nemoj spletiva danas, repe nemoj spletivat, trudni su konji.*

E, tako je bilo.

(Pripovjedač dodaje da macići pletu konjima repove i grivu „Mate“ je macićev nadimak.)

(Bošković-Stulli 1975: 102)

Iz priče je jasno da kazivači vjeruju u postojanje macića te da je odnos ljudi i macića bio susjedski suživot, pa tako (morski) macić dođe na fritule i pomaže ženi u kuhinji, pritom se opeče i uzviče. Na njegove uzvike priskaču kopneni macići kako bi mu pomogli, na čiji upit tko ga je ispekao, macić odgovara – *Sôm* jer pogrešno misli da je to ime žene. Oni ga napuštaju i ne pomažu mu, a on se više nikada ne vraća.

Blizak odnos ljudi i macića jasan je i po tome što su maciću za nadimak dodijelili ljudsko ime – *Mate*, a i razgovaraju s njime. Primjerice, lik u priči moli *Motu* – macića da mu ne spleće konjima pletenice na repu i grivi jer su konji umorni.

Najboji komad ribe za macića

Miće:

Mačić je – to žena koja pobaci dite brez krsta, koje dite ni kršteno. Ondar on to neće učiniti, nauditi zla, nego – to san sluša di pripovidaju – ko što je ovde bila u nas jedna žena, pa kad bi ona izašla po mraku vanka iz kuće, ondar je po nogan i po rukan, metimo, modre masnice, znade se da je ugrizeno i to je modro – to je od mačića. Ima mačića koji se držu, koji dadu, i ko ga se drži, da mu novac, naće na putu – to mu mačić dade isto sve. Ali mačić neće učiniti, metimo, zla, izvan da ugrize.

Mačić izgleda kao – meni je priča jedan u Sumartinu, to je isto moja svojta – da je jedanput bilo magare vezano pri kućon i da je grizlo magare, to da je mačić. On more prikaza van kao čejade, dite, more kako pas, more kako druga beštija isto.

Snaha dopunjuje:

To pokojni otac bi bio priča da on kad je odio da svojin ocen na ribu pa bidu bili došli doma – i on bi bio za njiman doša doma, macić. I onda bi bili oni njega ostavili na vrata od kuće i onda bidu mu bili ispekli ribe i bili bidu mu dali. I kad bi opet išli, opet bi š njima bio

iša. I tako i(h) je uvijek pratio i dok i(h) je pratio, do tad su bili sritni. I poslije izgubio se macić i nije bilo ribe.

(Ne zna kako je izgledao macić; otac je umro prije 5 godina sa 73 godine.)

A meni po nogan bude i po rukan, evo vidite fleka ovde. I ja se nikud, nikud se ja ne mogu sjetiti da san se ja u ovo par dana udrila, ni naslonila ni ništa, nego samo se pokaže modrica. I to stari ljudi kažu da je to mačićina istukla. Sad je li to krv nasidne ili zbilja tako kako pričaju, ja ne znam.

Miće:

To je ona pričala da se drži njezinoga oca. neka znate vi da san to sluša i fakat je to istina, da je – koga se mačić drži, što govori, od ribanja. Metimo ide čovik na ribanje i njima se ukaže momak tako u kipu, na kraju – a zna da ga se mačić drži. Undar on ako će bit sritan da ulovi ribe, undar on uzme što ima ribe na brodu, najboji komad ribe i baci na kraj. I mačić uzme i pojide. Eto mu ribe, koliko god oće, uvati! A kad mu se ne da, nema! Tako se pripovida o mačiću. (Bošković-Stulli 1975: 103-104)

Vidljivo je da se na Braču, baš kao što je to bio slučaj na Šolti, ime *macić* brkalo s *mačićem*, u čije postojanje kazivači Miće i njegova snaha vjeruju. Snaha kazuje kako ni sama ne zna je li joj modrice napravio macić, a kazuje i kako je njezin otac išao na ribe s macićem koji ga je svugdje pratio, a Mići je za macića rekao njegov rođak.

Macić u ovoj priči ne radi velika zla – stvara modrice i ugrize po tijelu i pretvara se u magarca, s druge strane pomaže ribarima u lovu – donosi im sreću, ako mu zauzvrat ispeku ribe ili daju najbolji dio ulova, a kad nestane macića, nestane i sreće.

3.2.3. Mitske predaje

Mitske predaje pripovijedaju o povijesnim osobama kojima je narod pridavao nadnaravne moći te o vilama koje su pomagale junacima i pod okriljem noći dolazile u sela (v. Dragić 2013).

Ove se predaje pripovijedaju kao memorati – u prvom licu, a odlikuje ih i razrađena fabula.

Vile

Po narodnom su viđenju vile izrazito lijepe, visoke i vitke djevojke nadnaravnih moći, modrih ili zelenih očiju, duge bujne raspletene zlatnožute kose, odjevene gotovo uvijek u duge bijele, rjeđe plave haljine koje prekrivaju njihove papke – magareće, konjske ili kozje. Predaja kaže da su vile zavodile muškarce javljajući im se u snu, isto tako da su liječile ljude, siromašnim djevojkama pomagale brže istkati opravu za udaju, da su pomagale nejakim pastirima, da su i prenosile ljude u planine, a one starije pred crkvu. Obitavaju u prirodi, najčešće uz vodu – rijeke i jezera, ali i u jamama i špiljama ili u gorama (Dragić 2013).

Zlo su činile jedino kada bi tko izdao njihovu tajnu da na nogama umjesto stopala imaju kopita.

Osim kazivača iz naroda vile spominju i o vilama pišu i bizantski pisac Prokopije iz Cezareje u VI. stoljeću, Jakov Voraginski u *Zlatnoj legendi*, a u nešto bližoj književnosti, između ostalih, Stanko Vraz i Ivan Kukuljević Sakcinski (v. Dragić 2017: 63 - 64).

Još i danas stariji ljudi vjeruju u postojanje vila, baš kao i kazivačica koja se na spomen vila sjetila mnoštva priča iz djetinjstva. Njezino je prepričavanje memorat, a započela ga je rečenicama – *Živa rijeka nije sama noći! Vile su zaklete!* zatim je nastavila pričati priče o vilama navodeći kako vile najčešće žive uz vodu te se tamo kupaju, plešu i igraju.

Kako je cesta u mon selu oko rike, rike Dabar, vraća se jedne noći moj ćaća doma, i sve čuje doli u rici razgovor, skriku, viku. Pomisli:

- *E, sad ćete me čut!*

(objašnjava: mislija je da su doli divojke i da peru robu)

I zaputi se prema rici, on je iša do laktaca, a one skriče... Kad je doša do rike ni skrike, ni lopatanja, ništa. Ne moš je ti vidit. Njega uvatili trni, sve ka neka neugoda. A, kuja, koja je bila s njim, ne laje, muči... I on pobiže, odleti šta je brže moga.²⁴

Kazivačica nastavlja pričati o vlastitom iskustvu s vilama koje je gotovo jednako kao i ono koje je doživio njezin otac.

A vidila san i ja jedan put vile... Išla san prat robu na riku, i dok san se približavala, sve čujen lopatanje, vidin voda kako prska, ali nigdi nikoga. I pobiže ja, odleti šta dalje...

Ispričala je priču i o tome kako bi se vile zavukle ljudima među noge te bi ih prenosile u brda. A čovjek kojega su u ovom slučaju prenijele nije vidio ništa osim magarećih nogu.

²⁴ Kazala je Jelica Čavčić, djevojački Barišić rođena 1935. godine u Dabra pokraj Sinja, zapisala sam 20. svibnja 2012.

Bija je jedan čovik koje je jedne noći iša doma, i u jednom trenu je samo osjetija kako mu je nešto ušlo između nogu, i odnilo ga priko planine... Kasnije se osvistija i nekako doša doma. A kad su ga pitali šta je vidio, reka je da je vidio ko magareće noge. (Kazivačica objašnjava – Vile imaju glavu cursku, a magareće noge.)

Nastavlja pričati o vilinskim otmicama te o tome kako je majka spasila sina nakon što je u snu čula da ga vile planiraju oteti, ali nisu svi bili njegove sreće jer priču nastavlja prisjećajući se momka kojega su vile premjestile na vrh grane i tamo ga ostavile.

A njegovoj 'ćeri, doša zov noći i govori joj:

- Dovedi Milu večeras u ispod brda!

(objašnjava: - Milan joj je bija sin, unuk ovome šta su ga vile odnile.)

I ona svih obavijestila i oni maloga čuvali, i nisu ga otele.

A jednoga su momka vile odnile na vri grane, tamo di niko ne može doć, i ostavile.

Pripovijedanje nastavlja prisjećajući se kako su vile po noći jahale konje te su im grivu splićale u sitne jedva oku vidljive pletenice.

Imali smo konja u matere moje, jednoga biloga, ko snig biloga, i njegova griva ka da si mu pletenice spleja, tanke, sitne... Sve spleteno bilo, ko da cura ga splićala. A, ko spliće konja?! A govorilo se, samo stari nisu u to dali virovat, da po noći vile jašu konje i konjima u pletenice pletu grivu...

Priču o vilama završava u proročkom tonu kazujući za vile – *One će doć opet na slobodu, tako je rečeno, već je došlo vrime.*²⁵

3.2.4. Demonološke predaje

Demonološke ili demonske predaje temeljene su na osobnom doživljaju kazivača – na susretu s demonološkim – onostranim bićem koje je najčešće vještica, mora, macinorgo, stuha, irudica, kuga, kučibaba, vukodlak, đavao u obličju crnog ovna ili crnog psa, orke, mačića, zloguke ptice – kukviže ili gavrana, ili pak neke vrste plašila, prikaze ili utvare (v. Kežić Azinović; Dragić 2006).

S obzirom na to da se radi o osobnim doživljajima odnosno susretima s demonološkim bićima koja se pripovijedaju iz vlastitog iskustva i u prvom licu, i ovdje se radi o memoratima.

²⁵ Kazala je Jelica Čavčić, djevojački Barišić rođena 1935. godine u Dabra pokraj Sinja, zapisala sam 20. svibnja 2012.

Macinorgo

Kako navodi Rajković (1990: 94) *macinorgo* je demonsko biće zabilježeno u usmenoj predaji dalmatinskog područja. Šoltani ga opisuju kao noćnu prikazu koja se pojavljuje kao izrazito veliki čovjek ili magarac. U prepričavanju priča često dolazi do nazivanja *macinorga* macićem i obratno, što je u pričama i usmenoj predaji poznata pojava, tako da ovi šoltanski slučajevi nisu izuzetak (Rajković 1990: 94).

Macinorgo – to su govorili da bude jedan veliki tovar. Ja ću vam sad reć ovo: pripovidala mi je Marija i mater mi, da su prale robu. Onda ni bilo ka ovo sad vod. Nego da su oprale s večera robu i da su se ustale rano – a ni bilo reloja u kući – da gredu na Krušicu režentat. I one, borami, vazele sviću – bile su one sviće ka petroljke, znaš. I one gredu – naprtile na mazgu robu i gredu na Krušicu režentavat. I one stale na Lučac, ti Lučac ovako okolo veliki, tode bi se prala roba. I onda, mi peremo, peremo, a brž je bilo i polnoća, ne znan koja j' ura. Kad mi gledamo – to je ovako jedna kuća. Kad mi gledamo uza kuću – to stoji veliki čovik, ja mislin u njemu sto metrih, viši nego ona, nego od kućice učelak. A mi sve gledamo sviću – sviću smo gorile, ni se vidilo – gledamo: ma ča je 'no? A nista, mučimo. Mi brže režentale robu, režentale robu – biž mi doma. Stalo je to sve tako dovde gori, uza učelak. Stoji. I kad mi došle navrh Kaštilca paralo je da se cila Krušica razlila. Onda mi: Ma muči, ono je macinorgo! Nemojmo udunut sviću da ne bi užegle furmine sve pa da ne bi, govori, ča nam naudilo. I došle doma – nisu bile tri ure ujutro. Da se ni smila udunut svića, nego da neka gori svića. A da su uzele furmine da ako bi se udunula svića. Kad je svića, da je boje. (Rajković 1990: 94-95)

Zanimljivo je kako kazivačica nije doživjela ovaj susret s *macinorgom*, ali ga svejedno u duhu memorata prepričava u prvom licu. Navodi i oba oblička ovog demonološkog bića te činjenicu da se pojavljuje obnoć. Svjetlost kao i uvijek predstavlja zaštitu od zla, zbog čega dvije protagonistice nisu gasile svijeću, nego su je ostavile upaljenu kako bi ih štitila.

Vještice

Narod vjeruje da su *vještice* pogodbom potpisanom krvlju stupile u savez s đavlom, što znači da bi određena ženska osoba, u zamjenu za natprirodne moći, đavlu prodala dušu (Dragić 2008: 436). Predodžba o vješticama jest da su stare, ružne, duga nosa, s grbom na leđima i da jašu na metli, a vjerovalo se da ima i lijepih vještica jer đavao voli lijepo. Pripisuje

im se ulaženje kroz ključanice, jedenje djece, tajno sastančenje, gušenje pri spavanju, priprava masti za tajne napitke, izazivanje raznih bolesti i ludila te spolno bludničenje sa sotonom. Spaljivalo ih se na lomačama nešto više od pola stoljeća, a smatra se da ih je za to vrijeme spaljeno do milijun – prva je spaljena u Tuluzi 1275. godine, a zadnja u Posanu 1793. godine, dok je Marija Terezija zabranila 1758. godine spaljivanje vještica u Hrvatskoj.

Vještice u bajkama razlikuju se od vještica u predajama po tome što su one u bajkama bezimene i zle, dok se u predajama radi o stvarnoj osobi koja nanosi zlo ljudima u svojoj neposrednoj okolini (v. Dragić 2011). Nazivaju se i *štrigama* ili *stringama*, *coprnicama* i *babama*.

Narod vjeruje i u postojanje vještaca te štriguna ili čarobnjaka koji mogu, baš kao i vještice začarati čovjeka i baciti na njega uroke, ali za razliku od vještica koje to čine za svog života, čarobnjaci to rade tek nakon smrti.

Vjerovalo se da vještice mogu izazvati nevrijeme i grad, a pričalo se o vješticama koje lete u olujnim oblacima donoseći neveru i grad na polja i vinograde.

Predaja kazuje da je čovjek iz Gornjega Sela na Šolti za strašne nevere sklanjajući se u poljsku kućicu začuo vještice kako se dovikuju u oblaku što je dolazio s južne strane otoka: *Brže leti da stignemo prije nego počnu zvona Svetoga Ivana!* (Rajković 1990: 92)

Sličan je slučaj zabilježen i u Poveljima na Braču gdje su se također čuli povici vještica: *Brze, brze na Povja, prije nego zvono Svetoga Ivana zaruje!* (Bošković-Stulli 1975: 150)

Silvio Braica navodi: „U Gdinju su se prije 2. svjetskoga rata vištice, štrige ”šporkavale” po selu i ostavljale žuti trag, maću. U selu je postojao i jedan viščun (ali se nisu nikako mogli sjetiti imena). U Hvaru se vjerovalo da svaki župnik poznaje sve štrige u svojoj župi i to zato što one, kada se župnik za vrijeme mise okrene puku i kaže “orate fratres”, besramno pokažu prstima rogove.“ (Braica 1997: 13)

U Vrbanju je zabilježena i pjesma o vješticama:

*Zavila se vještica navar barda
i odnila maloga Ivana
odnila ga na Rašnik u jamu*

da ne smeta po Varbanju.

(Skrivanelli 1974: 81)

More

More su prema vjerovanju u narodu neudane djevojke koje su se povještice. Vjerovalo se da su baš kao i vještice ulazile kroz ključanice te napadale muškarce ili žene pri spavanju. Ove su se djevojke – more, pretvarale u vještice kad bi se udale.

Kazivačica svoju priču o mori kazuje kao memorat, vjerujući u postojanje more i ističući kako točno za koja je cura – mora gnječila, te zašto.

Ja znan ko je mene gnječija. Sve dok se nije udala, ona je mene gnječila. A posli kad se uda, ona se pretvori u višticu, ja san se bojala toga. Ovo ti je bilo ovako. Kad san se ja udala, mene je mora gnječila i gnječila. Prsa, onog nije bilo di ona nije gnječila, ja nju čujen, ona šuška.

Ja bi navečer normalno legla, i moj bi Mirko lega, i zaspao, a da i nije zaspao on nju, normalno, ne čuje. I ja čujen. Čujen, šušti, ko da ima šušak na sebi. I kad ona dođe, gotovo ti je. Ne možeš se ti maknuti, Gospe moja, to je ko da, ne znam, svu bi me prignjecila... I kamen kad se na sred čovika stavi, moć' će jauknit nekako, a ovde nema života više u tebi, više te ne postoji, ka' da si umra. Noge otežaju, i ja padan u trans, nema me više... Ja ne osjetim da ja dišen. Nema tu da ti osjetiš išta, dok god ona gnječi. E! Ko to ne zna... Ja se ježim kad to čujen... Eto, znaš to je teško povirovat. I to je mene dugo. Dugo, dugo... četiri-pet godina ona je mene gnječila.

I onda kad ode, onda, Gospe moja. I onda san stavljala... Kažu stavljam češnjak u ključanicu. Stavljaj nož, vrh noža u ključanicu... Ništa njoj nije smetalo. Ušla. I onda ti, kad san bila trudna s mojom Bibi, vidiš, vidiš koliko je bila poštena, nije stomak gnječila, nego noge. Al, ona nije samo o noći mene, ona je mene i u podne. Jer kako san bila trudna, ja bi legla malo, u kuhinji smo imali kauč... Al dolazila je samo kad san ležala, znaš kad san se više bojala leć. I onda, dugo je to bilo. I onda bio je moj brat Ante i Ilija kod nas, ono u Njemačkoj. I ja kako san pričala da me mora više gnječila... I onda san ti ja legla u sredinu, Ante naš u sredinu, Ilija i moj Mirko, svih četvero. Kaže ti Ilija – Noćas ćemo je uvatit! Ma je, sutra. Ništa, oni nisu opet čuli! Nego san ja čula. Opet me je gnječila. Oni ništa ne čuju, nema. Jer oni su mislili – E, sad ćemo mi – kaže, sigurno – ajde, ti nam daj znak. Kad ona, gotovo ti je, ona te uspava, nisi ti više svoj... I tako ti je ona mene dugo, dugo, a onda ti se posli udala. Fala Bogu, poslin se udala.

Eto, i to ja sumnjan na onu od moje jetrve sestru. I on je nju triba stvarno oženiti, a on je, slušaj, nije je volija. Oni su jon ga čak, onaj, u krevet stavili. Eto, u krevet nju stavili i da on dođe. I on se sutra vratio i otiša je za Njemačku, i on njima piše – Kako ste mi je god ostavili takvu san je – kaže – i ja vama ostavija. Nije je niti taka.²⁶

3.2.5. Pričanja iz života

Pričanje iz života specifičan je usmenoknjiževni oblik koji ima uopćena strukturna obilježja pripovjednoga u usmenoknjiževnom diskursu, a ostvaruje se u svakodnevnom životu pričanjem priča (Botica 2013: 461).

Književnoteorijski opis oblika uglavnom je istovjetan onome što se u teoriji naznačuje kao trivijalno, tračersko i priprosto pripovijedanje, ali i kao književni fenomen divlje književnosti (Botica 2013: 462).

Najčešće se radi o kratkim predajama isprepletenim anegdotama, šalama, vicevima ili novelama, a kojima se podrugljivim tonom ismijavaju pripadnici određenih slojeva, stanovnici određenih područja i zanimanja (Dragić 2008: 444). Ove predaje, osim podrugljivog i šaljivog, mogu biti didaktičkog i metaforičkog karaktera.

Važnu ulogu ima pripovjedač koji poznaje formulativno u pričama, zna preformulirati određenu tipsku situaciju, a katkad priči daje oblik unoseći u nju elemente iz vlastita života (Botica 2013: 462).

Motivi koji prevladavaju u ovim pričama većinom su univerzalni i zastupljeni u svim sredinama i kulturama, ipak tematsku okosnicu čine djetinjstvo i mladost, putovanje u tuđi svijet, mjesni tragični i neobični događaji, radna sredina, život i događaji iz prošlosti itd. (Botica, 2013: 462).

Potruga za kruvon svr'šenice

Živija je u jednom selu jedan mladić koji nikad ničime nije bija zadovoljan, svemu je nalazija mane, pa čak i kruvu. Nije bija zadovoljan običnim seljačkim kruvon od šenice, nego je odlučija ić po svitu i tražit kruva svr'šenice za koji je čuja da postoji.

I tako se on oprostija od svojih doma i otiša u potragu. Iša puten i svih pita znaju li šta je to kruv svr'šenice i imaju li ga, na šta su mu svi odgovarali da ga nemaju i da mu to ne valja tražit – da triba bit zadovoljan sa kruvon od šenice.

²⁶ Kazala je Jandra Posilović, rođena Radmilo u selu Ramljane 1946. godine, zapisala sam 12. studenoga 2017.

Jednoga dana naiša je na vruga koji mu je reka da on ima kruva svr' šenice i da dođe u njega i da će mu ga on dat, a da pusti one koji mu govore da ga ne valja tražit.

Tako ga je vrag namamija sebi. Uveja ga u jednu prostoriju u kojoj je bilo jako vruće i u kojoj je bija jedan veliki kotal u kojeme se nešto kuvalo i naredija mu je da pazi da se vatra pod tin kotlon nikad ne ugasi, ali da nikako ne smi' otklapat poklopac kotla. A kada je momak reka da on tu nije doša za to, nego da mu da kruva svr' šenice, on mu je odgovorija da to ne postoji i da to samo budale traže, i da je baš zato šta je budala zaslužija tu bit.

Da' mu je da kožne čizme sa debelin gumenim džonom i reka mu da će ga pustit kad ih izdere. Na to je mladić odgovorija vragu:

- *Pa neću ih u ovde poderat za trista godina!*
- *E, pa tad ću te pustit! – odgovorija je vrag.*

I tako je prolazilo vreme, mladić tu patija tešku vrućinu i rad, mislija je o svojim roditeljima, o prijašnjem životu i odluci da traži kruv svr' šenice i tome do čega ga je ona dovela. Vidiija je da su bili u pravu oni koji su mu govorili da to ne valja tražit. Vrag je svako malo dolazija da vidi kako on radi. I tako je vreme prolazilo, sve dok jednog dana mladić iz znatiželje nije otvorija pokopac kotla, koji mu je vrag zabranija da otvara, iz kojega je tad izašlo nekoliko duša. Tad je mladić svatija da se u kotlu kuvaju duše, i svaki dan bi po malo otvorija poklopac i pustija po nekoliko duša, koje su mu zahvaljivale.

Jednog dana mu se smilovala jedna duša, i upitala:

- *Dobri mladiću, šta ti radiš ovdje, šta ne pobigneš?*

On je odgovorija da ne može, da mu je vrag da čizme i da može ić tek kad ih izdere, pokaza joj debele, skoro nove čizme. A mu je ona rekla:

- *Pišaj u nje, brže ćeš ih izderat!*

Mladić je poslušaa, i već idući put kad je doša vrag pokaza mu je izderane čizme i reka mu da ga pusti. Vrag se iznenadiija, nije mu bilo jasno kako je tako brzo uspiija izderat čizme, a mladić mu je reka:

- *Piša san u nje, tako mi je rekla dobra duša!*

Prevareni vrag bia je ljut, ali dogovor je dogovor, i tako ga je oslobodija. I tako se mladić bez kruva svr' šenice, ali pametniji vratija kući.²⁷

Priča je zabilježena i u Tradicijskim pričama iz Zagore (Dragić 2017: 131 – 132).

U svim religijama svijeta kruh je simbol života, dobra i blagostanja, dok se kod kršćana smatra svetim. Ako simbol kruha – pogače smjestimo u vrijeme kad je bajka nastala,

²⁷ Kazala je Mara Kulić, rođena Radmilo u selu Ramljane 1937. godine., zapisala sam 20. lipnja 2011.

jasno je da se radi o nečemu svetom, jer često za obroke i nije bilo ničeg osim kruha, a veselje je bilo kada bi se kruh ispekao. U teškim je uvjetima velika sreća i blagoslov bilo imati kruha uopće, pa je jasno da je traženje kruha boljeg od pšenice i pogače bilo svetogrđe.

Pogledano u širem smislu, traženje boljeg kruha od onoga kojim te roditelji od djetinjstva hrane – koji je temelj određenog načina života, odbijanje je takvog načina života i tradicije, a potraga za boljim kruhom, uvreda je svima koji od tog kruha žive. Stoga je jasno da ovakvo ponašanje – nepoštivanje tradicije i normi, treba biti kažnjeno, pa mladić biva kažnjen. Odlaskom od kuće doživljava niz događaja koji mu „otvaraju oči“ te počinje cijeniti istinske vrijednosti.

Mladić snalažljivošću uspijeva izaći iz naoko nemoguće situacije – osloboditi se vragu iz sužanjstva. To mu polazi za rukom zbog dobrog djela – oslobađanja duše iz kotla, što nas uči da u svakoj situaciji valja biti dobar.

Motiv mokrenja u čizme kojim je nadmudrio vraga, moguće je da je preuzet iz Grimmove priče *Kako je Nebojša prevario vraga* gdje se Nebojša upravo tim činom oslobađa od vječne službe vragu.

Žena koja je zvala smrt

Prije su ljudi sidili navečer i pričali uz vatru. I tako se jedna baba svake večeri žalila svojoj duci kako je boli i zvala smrt da je uzme k sebi – E, smrti, smrti, na me si zaboravila, šta više ne dođeš po me', dođi i poštedi me više ove muke.

A dica bi rekla – Ajde, baba, šta to govoriš, voliš ti živit.

- *A, ne volin! Ne volin! Da oće smrt doć po me, pa da me odnese.*

I jedne večeri kad su svi legli, a ležalo se to prije – svi u istoj sobi, jedno od njih stavilo je lancun na se i došlo prid babu. Pripala se baba da je smrt došla po nju.

- *Šta si došla? – pita.*

A smrt joj odgovori:

- *Došla san po tebe, ti si me zvala. Svake me večeri dozivaš.*

Kad će baba njoj:

- *Priđi na sina, priđi na sina!*

Pripala se baba, više je ništa ne boli. Ne želi baba umrit, šalje smrt na sina – neka umre sin.²⁸

²⁸ Kazala je Mara Kulić, rođena Radmilo u selu Ramljane 1937. godine., zapisala sam 20. lipnja 2011.

Priča je zapisana u nešto drugačijem obliku pod naslovom *Žena zvala smrt* među usmenim predajama s otoka Brača (Bošković-Stulli 1975: 67). Tematizira starije ljude koji žaljenjem na bolest te zazivanjem smrti često dosađuju mlađim ukućanima i rodbini. U većini se slučajeva radi o bakama i djedovima željnima pažnje i društva koji pokušavaju skrenuti pažnju na sebe. Takvom su žaljenju mlađi protagonisti ove priče odlučili doskočiti maskiravši se u smrt. Baka se prepala, što je jasno, nije željela da je smrt odnese, ali istovremeno je zanimljiv i smiješan način na koji je željela odvratiti smrt od sebe – poslala je sinu.

Jasno je da rijetko tko želi umrijeti, jer „nitko ne zna što ga čeka s one strane“, dok smo s ovim svijetom dobro upoznati, ali zanimljivo je, a istovremeno i komično, da je bakina ljubav prema životu nadjačala čak i majčinu ljubav prema sinu, jer u tom trenutku ona svjesno žrtvuje sina kako bi sebi produžila život. Ton priče nije tragičan ni optužujući, sasvim suprotno, humorističan je, s blagom porugom i porukom namijenjenom svim bakama i djedovima koji dozivaju smrt, a ta poruka glasi – ne dozivajte smrt, jer želite i volite živjeti.

Silo – priča o nekadašnjem životu

U ne tako davna vremena momci su navečer dolazili na silo u kuće neudanih djevojaka. Okupili bi se oko ognja gdje bi razgovarali i pričali priče pokušavajući se djevojci pokazati u što boljem svjetlu. Često su ova sastajanja znala uroditi zarukama i brakom, stoga bi se sijela često dogovarala ako bi se pokušavalo spojiti momka i curu ili bi momak, ako bi mu se svidjela djevojka, pitao nju ili njene roditelje može li k njoj na sijelo.

Postoji i jedna pomalo smiješna priča na temu sijela i momka koji je na sijelo dolazio uvijek masne brade kako bi se prikazao bogatim, a poznato je bilo da je siromašan.

U stara vrmena kad su momci curama dolazili na silo, jedan ti je momak svaki put dolazija masne brade, to se sve sjalo. I njima ti je svima to bilo čudno. Svaki put masne brade, ka da se tek diga od stola, a svi gladni. I dogovorili ti se oni jednu večer da će ić vidit od čega je to njemu brada masna, šta on to jede. I došli mu ispid kuće, i gledaju kroz prozor, a on prije nego šta je triba izać iz kuće, lipo otiša ispid maloga ogledala, izvadija puzdru i sve se po bradi maže, maže.²⁹

²⁹ Kazala je Mara Kulić, rođena Radmilo u selu Ramljane 1937. godine, zapisala sam 20. lipnja 2011.

Priča o Bigecu iz Gornjega Sela

On ti je bija od Ćukovih, ovde doli na Turnju, i on ti se tiva oženit za Anicu Begovu, šta se kasnije udala u Begove. I govori mu brat šta je već bi' oženjen – Brate, ne odi, udrít ćedu te tamo!

- *Nećedu mene udrít. Ja gren kraj cure.*
- *Ma, brate, ne odi, udri' ćedu te.*
- *Ma, gren ja.*
- *A, ča, kad oćeš, odi.*

I on iša iz doma, ovi za njin, okolo je doša prije njega. Oli je bilo sviće, nije bilo vanjske, to je bilo prije sto godin'. I on ga je dočeka taman prid vrata od dvora, i uze je 'nu velu ploču, komad ploče, i opali ga u prsi. I opet prije njega pobiga doma, a ovi doša plaćuć.

- *Šta je, dragi brate?*
- *Udrili su me!*
- *Jesan ti, dragi brate, reka, udri' ćedu te? Jesan ti reka da ne greš?! Eto ti sad na. Jeli vidiš da ćedu te udrít?!*

A zašto on njemu nije da da se oženi?! Da njemu ostane sve!

On govori – Dragi brate, vidi koliki je hib (ono se doma peklo, ono ka' pogača). Pa kad ga podilimo napola, pa onda tvojon ženi, tvojon dici, mojoj ženi mojoj dici, onda nimamo niko ništa. I Bigec se ni' nikad oženi.

I umisto brata je iša u vojsku. On je bi' stariji dvi-tri godine od ovega brata šta se oženi'. I Bigec se taman vrati', taman je završi' vojsku i doša poziv ovemu drugome da gre. I govori ovi: – Dragi brate, ajde ti umisto mene, ti znaš već tamo sve.

I onda je iša opet, još tri godine umisto njega.

U livci mu je iskrči' i posadi' sto dvades' maslin'. Ovi je krči, a onda bi mu reka – dragi brate, ja gren doma, ja iman ženu i dicu. Ti stoj, pa ću ti ujutro donit za izist čagod.

- *Ajde, dragi brate.*

I ovi bi osta krčit u poju do noći, onda bi osta u kućici tote ležat u Livci. I onda evo ti ovi sutra, donese mu kruva i kad je tribalo nastavit krčit sad s njim, on govori – Ma, dragi brate, gren ja uvatit za obid na tršćicu pirke i zidre. I onda bi bi' uvati to i skuva teću brujeta. Ništa ni' tiva radit. Ni' volija radit. On bi bi' skuva i onda bi bi' čagod čagod š njin radi i onda bi reka – Ja iden doma, ja iman ženu i dicu.

I onda kad su gustirnu radili, onda ga je tiva ubit. Jedan je triba uć u gustirnu i držat trapanj. I onda mu je reka – Dragi brate, ti drži trapanj, ja ću tuć. Jer, ako se meni šta dogodi, ja iman ženu i dicu. I tako je Bigec drža trapanj doli u gustirni, a ovi je tuka odozgor.

*I onda je tribalo minama doli razbivat, pa mu je reka – Dragi brate, ajde ti, ja iman doma ženu i dicu, pa da mi se šta ne dogodi. I na kraju mu je iša minu zadnju upalit, diga mu je skale, da ga ubije doli... Sve je to učini, samo da ga nima. A srićon ta mina nije vajala pa je priživija.*³⁰

Motiv bratoubojstva vječan je i poznat još od Biblije, a sve zbog imanja. Potresno je slušati priče u kojima brat zbog koristi ubija ili želi ubiti drugoga brata, pogotovo ako mu ovaj drugi slijepo vjeruje. Bigec u ovoj priči ostaje živ, ali i žrtva mlađega brata – zbog kojega se ne uspijeva oženiti, a zatim mu čitavog života služi.

Koliko god bile tužne, ovakve se priče prepričavaju kako bi upozorile, „odgojile“, poslužile kao pouka te spriječile da se ovako nešto dogodi nekome drugome.

3.2.6. Anegdote

Ova kratka priča dvodijelne strukture počinje predstavljanjem glavnog lika, najčešće konkretnog čovjeka u specifičnoj situaciji, a neposredno slijedi i određena situacija u kojoj se taj lik pokazuje, bez retardacija i usputnosti – dijalogom se situacija u potpunosti otkriva i poentirano zaokružuje (Botica 2013: 456-457).

Cilj je anegdote zabaviti slušatelja, a utemeljena je najčešće na stvarnom liku, situaciji ili događaju koji se potom objektivno verbaliziraju, zatim se verbalnom aktualizacijom pojavljuje dublji smisao koji se naslućuje, ako nije direktno izrečen (Botica 2013: 457). Unutarnja logika ove kratke priče proizlazi iz koncepta da je središte radnje upravo *dosjetka* vezana uz trenutak, oko koje se gradi narativni diskurs (Botica 2013: 457).

Hrvatske su usmene anegdote najbrojnija skupina zapisanih priča, a najveći broj potječe iz žive komunikacije. S obzirom na imanentnu im strukturu, nisu jedinstvena cjelina strukturirana na jedinstven način, nego je riječ o brojnim anegdotskim zgodama koje ponajprije ovise o lokalnim i regionalnim specifičnostima – „svaki kraj u relativno čvrstu formalnu strukturu anegdota unosi vlastite detalje“ (Botica 2013: 458). Tako su oblikovani likovi s imanentnim karakteristikama zavičaja, kraja ili regije – stvoren je tipski izgled regionalnih tipova koji anegdote ispunjavaju svojim govorom i postupcima te djeluju kao žive i prepoznatljive figure (Botica 2013: 457).

³⁰ Kazao je Ivo Pavlović, rođen 1969. godine u Gornjem Selu na Šolti, zapisala sam 10. studenoga 2017.

Sljedeća je anegdota prvotno bila rugalica koja je potom izgubila svoje originalno značenje i ostala zapamćena kao anegdota humorističnog tona.

Zašto Šoltane zovedu čuvitarima?

Šoltane zovedu čuvitarima zato šta su u gladno vrime čuvite prodavali za piliće.³¹

Iduća je anegdota također prvotno bila rugalica Bračanima i Šoltanima na račun otočića u Splitskom kanalu između Brača i Šolte, ali s vremenom je izgubila obilježja rugalice te se preporučava kao anegdota, a zabilježena je i u usmenim predajama s otoka Brača (Bošković-Stulli 1975: 74-75)

Kako su Šoltani i Bračani potezali Mrdulju?!

Dogovorili se Šoltani i Bračani da će potezat Mrdulju, i ko je potegne, njegova je. Vezali je Bračani na svoju stranu, u Milnu, a Šoltani na svoju stranu, na Bad. I potežu. Bračanima puka konop i pali na guzicu. I viču Bračani – Il se konop oteže, il se Mrdulja poteže. A Šoltani nastavili potezat, i njima puka konop i pali na kolina.³²

Može se reći da je i iduća priča prvotno bila rugalica namijenjena određenom čovjeku koji je vjerojatno malo izraženije uživao u alkoholu. Ipak, s vremenom se priča mijenjala je njegovo ime izbačeno iz priče, priča je izgubila obilježja rugalice te je ostala zapamćena kao smiješna anegdota.

Sljedeća je priča još jedan primjer rugalice koja je vremenom izgubila svoja obilježja te je ostala zapamćena kao smiješna anegdota o Bračanima koji su kupovali pamet.

Kako su Bračani kupovali pamet?

U jednon mistu na Braču, sad nisan siguran kojeme, je li to Sumartin ili Sutivan, Bračani su zaključili kako nemaju dovoljno pameti, i onda in je reka jedan da na Mrdulji ima jedan čovik šta prodaje pamet, i posla je jednoga svoga na Mrdulju koji je puten uvatija miša. I oni su lipo otišli na Mrdulju, i kad su došli tamo rekli su čoviku da su došli kupit pamet, a on ih je pita: „A di van je vrića?“ I oni su izvukli vriću, on in je stavija miša u vriću. A oni nisu vidili šta je to u njoj, samo su vidili da unutra se nešto miče. I ušli su ti u brod, veslali doma,

³¹ Kazao je Joško Garbin, rođen u Splitu 1957. godine, zapisala sam 27. svibnja 2012.

³² Kazao je Joško Garbin, rođen u Splitu 1957. godine, zapisala sam 27. svibnja 2012.

*ali kako je vrića od platna, miš je polako izgriza vriću. Kad su došli u doma, a cilo se misto okupilo, čekaju pamet. Tako su ljudima iz broda izbacili vriću, i onda ti je miš iz vriće kroz tu rupu istrča na rivu, i di će nego u kampanel. Vidila ga mačka i za njin, i u kampanelu ga izila. I tako su ti se Bračanima rugali da in je mačka izila pamet.*³³

Iduća anegdota tematizira odnos ljudi uz more prema *vlajima* često smatranim neukima, pogotovo kad je u pitanju more i morsko. Često su otočani i ljudi uz more izrugivali „vlaje“, radeći im smicalice.

Kako je moj dida privarija vlaja?!

*Moj ti je dida bija vražiji, ima sto priča oko njega, a ovo je jedna kako je privarija vlaja. Iša je vlaj trajekton u Šibenik kod doktora. I nabavija je jastoga i stavija ga je u vriću, al je jastog bija nemiran, stalno se mica. I on nije zna šta će s njin. I doša mu je moj dida i reka mu da mu o'kine brke pa da će se umirit. I ovaj cili sritan, kaže – fala ti, i okine mu brke. A nije zna da će jastog krepat. I tako ti je doktoru u Šibenik donija krepanog jastoga. Kasnije ti je godinama moj dida biža od njega da ga ne uvati.*³⁴

3.3. Legende

Legenda je priča vjerskog karaktera u proznom ili versificiranom obliku, u čiji se sadržaj vjeruje. Zbog toga što često objašnjava uzroke povijesnih, zemljopisnih i kulturnih pojava, u njoj prevladavaju elementi nadrealnog, ali s povijesnim i zemljopisnim podacima, istaknutim pojedincima, svecima, neobičnim životinjama, imenima gradova i naselja (Škreb-Stamać 1989: 184).

Glavni protagonisti u legendama su Isus Krist, sveci i svetece, crkveni dostojanstvenici te mučenici i mučenice, a legenda se dugo smatrala pripoviješću o životu sveca ili o Božjim i svetačkim čudima. Legende su formom bliske predajama pa ih je katkad teško razlučiti od njih, ipak izdvaja ih element čuda – legende tako Božjim i svetačkim čudima unose ravnotežu u život, ispravljajući nepravde, kažnjavajući zlo, a nagrađujući dobro (Dragić 2005: 34).

U hrvatskoj se usmenoj tradiciji najčešće pripovijedaju legende o propasti Gavanovih dvora, Isusu Kristu i svetome Petru, a mnogo je i proznih i versificiranih legendi o svetom

³³ Kazao je Joško Garbin, rođen u Splitu 1957. godine, zapisala sam 27. svibnja 2012.

³⁴ Kazala je Biserka Grubišić, rođena 1956. u Rogoznici, zapisala sam 24. studenog 2017.

Juri, čudotvornim grobovima mučenika, čudotvornim svetim slikama, kipovima, križevima i crkvama (Dragić 2008: 448).

Slijedi legenda o gradnji crkve Gospi od Stomorja u Gornjem Selu na otoku Šolti. *Gospe* se, prema predaji, nakon uzastopnog rušenja temelja crkve, kako iznosi Rajković (79-80: 1990) ukazala jednoj čobanici i uputila je da poruči bratovštini da crkvu treba graditi na mjestu na kojem se Gospe ukazala te da na oltar treba postaviti Gospinu sliku koja se stvorila na tom mjestu. Čobanica se ustručavala napustiti stado i prekinuti pređenje vune jer se bojala zle maćehe i njene kazne zbog premalo pređe. Tada je Gospe stavila vreteno u uho magarice i vreteno se samo vrtjelo i prelo. Čobanica je otrčala u Gornje Selo, dovela mještane koji su se začudili vretenu koje samo prede, a zatim su pronašli Gospinu sliku i odlučili poslušati Gospu i sagraditi crkvu na mjestu na kojem se i danas nalazi.

Legenda o gradnji crkve Gospi od Stomorja

*Kad san ja bija mali, šta san ima par godina, ljudi iz sela su išli gradit crkvu Gospi od Stomorija i to znaš di, na po puta sela da grobja. Još uvik moš vidit misto di su počeli gradit. Sve ono šta bi oni sagradili po danu, priko noći bi se srušilo, i ujutro kad bi došli, vidili bi sve po tleju. I tako su oni par dana gradili, i sve ono šta bi sagradili, sutra ujutro bi bilo srušeno. Mislili su da in neko za dišpet ruši, i stražu su postavili, ali nikoga nisu uvatili. I onda ti se počelo pričat da Gospe neće da se tu sagradi crkva i onda su sagradili drugu crkvu, baš na samome groblju koja se isto zove Gospe od Stomorija, i eno je i dan danas je tamo. A užežin Vele Gospe su iz Sela do crkve Gospe od Stomorija žene po noći uvik išle bose, onda bi in mi dica po putu bacali draću, pa bi one vikale. A navečer bi se svi okupili na grobju, upalila bi se vatra, zvonila bi zvona.*³⁵

Na Visu, posebno u Komiži, poznata je legenda o slici Gospe Gusarice koju su prilikom jednog od napada ukrali gusari. Kada su vidjeli da im slika stvara poteškoće, odlučili su je prelomiti i baciti u more, no time nisu izbjegli kaznu koja ih je snašla – svi su poginuli, a Gospina je slika isplivala na žalo.

Legenda o slici Gospe Gusarice

Gusari su za vrime jednoga napada na Komižu iz crkve ukrali Gospnu sliku i na Puntii od kneza Rata ih je uvatila nevera. I onda su oni, uzeli Gospinu sliku, prilomili je i bacili u

³⁵ Kazao je Frane Garbin, rođen u Gornjem Selu na Šolti 1929. godine, zapisala sam 12. lipnja 2010. godine.

more. Nakon toga su oslipili, brod se je opalija u stinu i svi su se potopili u neveri. Gospinu sliku je more donilo na žalo ispod crkve odakle su je i uzeli, ribari su je našli i vratili na msto. I tako je crkva Gospe Gusarice posvećena Blaženoj Djevici Mariji dobila ime.³⁶

Slijedi legenda s otoka Brača o svetom Roku. Sveti Roko zaštitnik je mnogo mjesta, između kojih je i Sutivan na Braču, a njegov se blagdan slavi 16. kolovoza. Zaštitnik je od zaraznih i kožnih bolesti – od kolere i kuge, od koje je i sam obolio, nakon čega je bio progнан u šumu gdje se čudesno izliječio. Najviše ga se štovalo u narodu dok je vladala kuga, a postupnim istrebljenjem ove bolesti i njegova „popularnost“ među vjernicima pomalo opada (v. Dragić 2013 b.).

Na kraju legende sveti Roko izgovara basmu koja se recitirala protiv kuge:

*Šukodar, bukodar,
navr' Brača nikadar.
Cok, jok,
Ne da sveti Rok.
(Čubelić 1970: 38)*

Sveti Roko i kuga

Da je bila kuga u Supetru i da je harala po Supetru, Bože sačuvaj, i da je išla da će put Nerežišć. I došla do crkvice svetoga Roka, a sveti Roko vaze šćop pok udri po njon, iskoveda je vrlo, a ona se ope(t) vratila pu Supetra i govori:

- Šukadare, bukadare, vej nikad u Nerežišća.

I eko la! (Bošković-Stulli 1975: 89)

4. USMENO-RETORIČKI OBLICI

Umijeće govorenja još od antike smatralo se darom koji se izučavao i njegovao, zbog čega je retorika postala cijenjena disciplina.

Grčki filozof Gorgija otkrio je magijsku moć riječi u metaforičkim kombinacijama proglašivši je „vlastodršcem koji najmanjim i najneupadljivijim organom postiže najčudesnija djela“ (Čubelić 1990: 280). Ciceron je retoriku definirao kao umijeće govorenja prilagođenog

³⁶ Kazala je Anja Mariani, rođena u Splitu 1991. godine, zapisala sam 19. svibnja 2012. godine.

uvjeravanju, dok je prema Aristotelu ova disciplina predstavljala sposobnost uočavanja bitnog i primarnog svojstva kojim se može uvjeriti, a koje u sebi krije svaki predmet ili pojava (Škarić 2000: 9).

Navedene značajke vrijede i za retoričko u tradicijskoj kulturi, a pritom se iznimna pažnja pridaje uvjerljivom i kićenom govoru. Od velike je važnosti i kontekst u kojem se izvodi ovakav govornički tip često obrednog karaktera, a primjenjuje se u životnim prilikama u kojima se treba osjetiti „magijska moć riječi“ (Botica 2013: 475). Često se radi o emotivnim situacijama u kojima je stil govora i izlaganja *epideiktički*, odnosno pohvalan ili pokudan za ono o čemu se govori, a tradicijska stilizacija posjeduje *formule* prikladne za određene životne situacije (Botica 2013: 475). Pritom važnu ulogu imaju formulativne sintagme simboličkog i ikoničkog značenja, prikladne i za jače emocionalne učinke, kojima se ne smije pretjerati kako se ne bi zašlo u područje patetike (Botica 2013: 475).

Petar je Hektorović u svom *Ribanju i ribarskom prigovaranju* 1568. godine prvi zapisao primjer hrvatskih retoričkih oblika.

Govornički su oblici slabo zastupljeni u hrvatskoj znanosti o usmenoj književnosti, što potvrđuje činjenica da do sada nije objavljena publikacija u kojoj bi ovaj rod bio zastupljen samostalno, a ne uz neki drugi žanrovski sustav ili književni rod.

Imajući u vidu ulogu u povijesti hrvatske usmene književnosti te strukturalne značajke, govornički su tipovi: *zdravice*, *basmе*, *kletve*, *blagoslove* ili *molitve*, *brojalice*, *brzalice* te *rugalice*.

U hrvatskoj tradiciji i običajima zastupljeni su svi navedeni govornički tipovi, ipak najzastupljenije su *zdravice*.

4.1. Zdravice

Zdravica je narodni govornički oblik naglašenog *epideiktičkog stila* u kojem govornik pred skupinom ljudi najčešće *hiperboličkim nizom* izražava pohvale i lijepе želje onima kojima je zdravica namijenjena (Botica 2013: 476). U svojoj su se povijesti mnogo češće izvodile no zapisivale. S obzirom na prigodni karakter, tekstovi su im prilagođeni upravo karakteru svečanosti, tako su većinom namijenjene za svadbe, krštenja, rođendane, javne događaje, susrete s gostima i veselo društvo (Botica 2013: 478-479).

Pohvalnički govor ovog tipa oduvijek je postojao, a u sačuvanim strukturama vidljiva su barokna obilježja koja se u maniri *conchetta* očituju gomilanjem figurativnih sredstava u svrhu zadivljenja slušatelja. Divljenje slušatelja zasigurno do pravog izražaja dolazi u konkretnoj prigodi kada se zdravica izriče svečanim tonom u obrednom okruženju pred emocionalno i fizički uključenom publikom.

Nazdravičar ima uglavnom klišeiziranu zdravičarsku shemu govora, a slavljениk s nazočnima pažljivo sluša govor koji oni najčešće mimikom i gestama odobravaju. Radi se o performativu i ritualu u kojem se ostvaruje svečanost govora čija dužina može varirati, dok je nužan izrazito naglašeni ton i s nizom izljeva emotivnoga, pohvalnoga, hiperboličnoga i figurativnog govora (Botica 2013: 477).

Hrvatske su zdravice strukturalno bliske, gotovo jednake. Na stilskoj razini iznimno su figurativne, obiluju različitim tipovima figura i tropa, čime se nastoji dirnuti slušatelje, postići njihov ushit i divljenje.

Iduća je svadbena zdravica tipičan primjer nabiranja i izricanja lijepih želja. Iznimno je kićena usporedbama i motivima iz prirode i svakodnevnog života, a zvučna je zahvaljujući anaforama i aliteracijama.

Lipa srića prihodila

*Lipa srića prihodila
dobro leto privodila:
ča šenica, to golica,
ča ozimac – to golac,
čabar – to dar.*

*Da biste se jubit
kako čaša z loncem,
kako magla z dolcen,
kako ribice u moru,
kako tičice u polju.*

Rodilo van, cvalo

*svake dobre sriće;
ulja i šenice
a dičice – koliko će dragi Bog.
(Sučić 1994: 236)*

(Istra)

Sljedeća zdravica dokazuje da zdravica sama po sebi ne mora sadržavati samo šalu, blagoslov i lijepe želje, nego čak i kletvu.

*Ko mu loše mislio,
o koncu visio,
u kutiji šibica spava,
ćatom se pokriva,
otiša niz morske lugove,
da naplati dugove.
Niti dugove naplatio,
niti se kući povratio.
(Dragić 2008: 512)*

4.2. Rugalice

U *rugalicama* se semantičkim nizanjem nabrajaju poruge pojedincima ili određenoj zajednici, mjestima i područjima, te se ova vrsta najčešće smješta u retoričke oblike, iako može biti i lirska tvorevina sa središnjim motivom rugalačkoga (Botica 2013: 484). Zbog naglašene rugalačke motivacije, ova se književna vrsta naziva i *satirom*.

Forma rugalice najčešće podrazumijeva negativan slijed obilježja i svojstava koja se pripisuju nekome ili nečemu, najčešće bez opravdanog razloga. Teško je objasniti razlog poruge, ipak moguće je da se radi o čovjekovoj arhetipskoj odlici da se naruga svemu drugačijem od njemu bliskoga ili pak da se tako razriješi antagonizma prema nekome ili nečemu.

Ruglu su često izvrgnuti tjelesni nedostaci – sljepoća, razrokost, šepavost i slično, a brojne su i satire na račun žitelja susjednog mjesta.

Ovaj kratki humoristični dijalog podrijetlom iz Drniške krajne rugalačkog je karaktera, a motiviran je tjelesnim nedostacima supružnika.

U kući se živili muž i žena koji su se volili nadmudrivat. Ona je bila krivoga kuka, a on kilav. I tako se ona diže jedno jutro na prozor, a on nju pita: „Je li vedro, kriva bedro?“, a ona njemu odgovara: „Pada kiša, moj kileša!“³⁷

Rivalstvo i netrpeljivost žitelja susjednih mjesta vidljiva je oduvijek na otoku Visu i to između žitelja Visa i Komiže. Višani su u očima ostalih otočana uvijek bili „gospoda“, imali su tvornice i bogatije su živjeli, dok su Komižani bili ribari.

Ovu su rugalicu Komižani recitirali Višanima, uz objašnjenje kazivačice: *To se tako govorilo, jerbo se Komizoni i Visani nikal nisu volili.*³⁸ Rugalicom se implicira na to da su toliki lopovi da su ukrali kip Isusa i da su ga prodali.

*Visani Bucani,
komiskega Isukarsta ukrali,
stavili ga na baloncu,
prodoli ga za naroncu!³⁹*

U sljedećoj rugalici Višani uzvraćaju Komižanima, govoreći im da puno jedu i čine nuždu.

*Komizani lopuzani,
svaku uru na prituru,
svaki don po jedon,
a u petak po desetak,
u subotu pali svi na botu.
(Oreb 1984: 54)*

³⁷ Kazala je Mara Kulić, rođena Radmilo u selu Ramljane 1937. godine. Kazivačica napominje kako je ovaj dijalog iz Drniškog kraja, odakle je njezin pokojni muž, zapisala sam 19. lipnja 2011.

³⁸ Kazala je Rosanda Borčić, rođena Božanić 1935. godine u Komiži, zapisala 11. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

³⁹ Kazalaje Rosanda Borčić, rođena Božanić 1935. godine u Komiži, zapisala 11. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

Sljedeća se rugalica izgovarala na otoku Šolti, i to su je Goripojani – žitelji Gornjeg Sela smislili i recitali Stomorčanima – stanovnicima Stomorske, smještene uz more. Odnos Goripojana i Stomorčana, otkad najstarije žitelji mjesta pamte, oduvijek je bio obilježen rivalstvom.

„Eee, ovo ti je bila jedna pismica Stomorčanima zato šta su bili gulci – sve su krali, šta bi in god došlo pod ruku, i sidra i konope svakome ko bi se god veza za rivu u Stomorskoj pa smo in se onda rugali:

*Stomorčani gulci,
žaba van u ruci.
Kad van žaba zjane,
omar van se svane
Kad van žaba krkne,
omar van se smrkne.⁴⁰*

Nakon izgovaranja ove rugalice, često bi znalo doći i do tuče, a stariji se Stomorčani i danas ljute na spomen stihova rugalice.

Slična je situacija s netrpeljivošću stanovnika Rogoznice i Primoštena, gdje su Rogozničani Primoštencima izmislili stihovanu rugalicu.

„Ovu smo ti pismicu pivali Primoštencima. Znaš ono ka i uvik misto do mista, pa su uvik neka prepucavanja. Sigurno su oni imali i neku pismicu za nas.

*Primoštenci, gladni švenci,
skupili se na Rudine,
ka tovari na kupine.⁴¹*

Sljedeća se rugalica s elementima kletve pjevala u Visu na otoku Visu za vrijeme kolendanja ako domaćini ne bi pozvali kolendare u kuću te ih počastili kako nalažu običaji.

*Ispred kuće dvije loze,
a u kući svi su koze.*

⁴⁰ Kazao je Frane Garbin, rođen u Gornjem Selu na Šolti 1929. godine, zapisala sam 12. lipnja 2010. godine.

⁴¹ Kazala je Biserka Grubišić, rođena 1956. u Rogoznici, zapisala sam 24. studenog 2017.

*Ispred kuće dvi su murve,
a u kući svi su kurve.
Ispred kuće borovina,
sve vas kuga pomorila.*⁴²

4.3. Basmе

Basma, *zaklinjanje* ili molitva protiv uroka, usmeno-retorički je oblik još iz pretkršćanskog doba koji se pri magijskom obredu izgovarao ili pjevušio u nadi da će se tim činom čovjek, njegova imovina i stoka zaštititi ili osloboditi od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda. Naziva se još i *bajalicom*, *egzorcizmom*, a u narodu i *bajavicom* (v. Dragić 2011).

U srednjovjekovlju se vjera negativno odnosila prema basmama koje pokrštavanjem nisu nestale, naprotiv, pridodana im je retorička komponenta kršćanstva te se u njima isprepliću mitski i vjerski elementi. Hrvati ovaj retorički oblik kristijaniziraju i nazivaju molitvama. Basmalo se protiv more i uroka, zlih duhova, demona, bolesti, nesаницe, straha, trzavice, vrtoglavice, a za tjelesno i duševno zdravlje itd (Škreb-Stamać 1986: 162). Najveći broj zabilježenih basmi je protiv uroka i more.

Basmе mogu biti i u stihu i u prozi. Ritam je njihova veoma važna odlika, stoga one u prozi odlikuje ritmizirana prozna rečenica.

Još početkom 20. stoljeća Korčulani su vjerovali u *višćice*, a tjerovali su ih ovom *bajalicom*:

*Kuma, petak i subota
zgrčila te nedija
i subota rusajska
i uzanska misa
i božićna jutarnja.*⁴³

Teta Vičenca bila je najpozantija *višćica* bila je teta Vičenca, kojoj su tjerovali ovako:

⁴² Kazala je Karmela Vojković, rođena 1943. godine u Visu na otoku Visu, zapisala sam 17. prosinca 2017.

⁴³ Fillippi, Z., Korčulanski običaji i tradicije: http://www.korcula.net/grad/obicaji/zfillippi_obicaji.htm (preuzeto: 10. prosinca 2017.)

*Eno ništo bilo
teti Vičenci krilo,
eno ništo crno
teti Vičenci rebro.
Eno ništo u škafetin
teti Vičenci lavatin.⁴⁴*

Ova se molitva molila za vrijeme suše u ljetnim mjesecima i to tako da bi svećenik sa seljacima išao po polju, blagoslivljao i izgovarao molitvu:

*Na dažda, korisna i obilata,
U vrimena svoja,
Udili ti nama dostojanse,
molimo te, Gospodine.⁴⁵*

Vjerovalo se da postoje tri vrste nevere, od kojih prvu šalje Bog i nju se može molitvom zaustaviti. Drugu neveru šalje priroda i ona se također može samo molitvom zaustaviti, dok treća vrsta nevere potječe od zlih duhova te su je zaustavljali crkvenim zvonima, oštrim predmetima uperenim u nebo i basmama.

Slijedi basma koja se izgovarala kao zaštita od nevremena. U basmi prevladavaju vjerski motivi – križ, Djevica Marija, Sveti Petar, Bog. Spominje se i irudica – demonološko biće za koje se vjerovalo da predvodi olujno nevrijeme (Dragić 2010: 158).

„Svaki put kad bi bila nevera, onda bi zvonila zvona, da zvuk razbije oblake. Da ne bi krupa i to. Zvonila bi sva zvona. Onda su ti i pivali, pivala ti je baba jedna i druga, molila:

*Križ gre po nebu,
za njim Diva Marija,
svoga sina molila:
“Čini sine pravo, pravo,
ča si Bogu obećao.”
Svetom Petru kjuče da,*

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Kazao je Frane Garbin, rođen u Gornjem Selu na Šolti 1929. godine, zapisala sam 12. lipnja 2010. godine.

*da otvori sveti raj,
di anđeli pivaju,
a ditići balaju,
svete pisme pivaju.
Marija je ubrala
mrtvaškega cvića
i poje pokrila
od zaloga groma
i zalega lampa.
Biži, biži, irudice,
mater ti je poganica,
od Boga prokleta,
od svetoga Ivana sapeta.
Bog te proklinje,
sveti Ivan sapinje,
di je je dostiga,
tote jon je glavu osika.⁴⁶*

(Gornje Selo, Šolta)

I onda bi bila uzela kršćenu vodu i onda bi vanka bila križala. Jer judi su živili od vinograda i kad se sprema nevera, ako bi ti krupa došla i iscipala, bilo bi ti gotovo. Onda su molili Boga da in dođe kiša. Jer kiša je bila sve. Voda je bila sve.⁴⁷

Slijedi kratka basma koja se izgovara prije spavanja kako bi se u ovom nesvjesnom stanju čovjek zaštitio od zla i pritom preporučio Bogu. Vidljivi su religijski motivi, motiv Boga – ispovijesti, pričesti i svetog ulja. Odlike bajalice u ovoj molitvici jesu nabranje, brz ritam te trostruko ponavljanje, uz uvjerenje da će nakon njenog izgovaranja sve biti kako treba. Jasno je da se ne radi o klasičnoj molitvi zbog toga što nema invokacije na početku, kao ni Amena na kraju.

*Ligan u postelju ka u svoj grob,
tri ću milosti u Boga pitat.
Prvo ispovid,*

⁴⁶ Kazao je Ivo Pavlović, rođen 1969. godine u Gornjem Selu na Šolti, zapisala sam 10. studenoga 2017.

⁴⁷ isto

*drugo pričest,
treće ulje sveto.⁴⁸*

Ako se sanja noćna mora, onda se nakon buđenja, u jednom dahu treba izgovoriti ova molitvica iz čije je strukture jasno je da se radi o bajalici s kršćanskim motivom, zbog toga što se ista rečenica ponavlja tri puta i u jednom dahu, nakon čega se očekuje da će se sve negativno iz noćne more poništiti, mora se neće ispuniti, te da će se ponovno zaspati i usnuti miran san.

*San laž Bog istina,
san laž, Bog istina,
san laž, Bog istina.*

Sljedeća je kratka bajalica namijenjena ispunjavanju želje kada pada meteor. Pa tako u Korčuli na otoku Korčuli kad vidiš meteor kako pada moraš odmah izreći ove riječi i želja će ti se ispuniti.

*Oj, ti, zvizdo koja letiš
podaj meni ono što želin
što očima vidin
da rukama činim⁴⁹*

4.4. Molitve

Molitva ili *blagoslov* usmeno-retorički je oblik, nerijetko stihovan, vjerske provenijencije kojim se nekome želi sreća i dobro te se nekoga ili nešto najčešće preporučuje Božjoj pomoći i zaštiti.

Sljedeća se molitva treba izmoliti sto puta na Veliki četvrtak, a nakon svakog moljenja treba se prekrstiti.

⁴⁸ Kazala je Marija Garbin, djevojački Kulić, rođena u Splitu 1961. godine, molitvu je naučila njena baka podrijetlom iz Miljevaca pokraj Drniša, zapisala sam 14. studenog 2017.

⁴⁹ Fillippi, Z., Korčulanski običaji i tradicije: http://www.korcula.net/grad/obicaji/zfillippi_obicaji.htm (preuzeto: 12. prosinca 2017.)

Dušice grišna

*Dušice grišna,
budi u viri kripna.
Kada budeš putovati
dugin putin,
tisnin klancin,
srest će tebe duh nečisti,
duh nemili.
Pitat će te:
Jesi l' moja il' Božja?
Nisan tvoja,
već Božja.
Ja san rekla na blag danak,
na Veliki četvrtak
sto križića, sto amena,
sto se puta prikrstila
u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.
Amen.⁵⁰*

Iduća je molitva svetoj Maloj Terezi koja je živjela na poseban način i izgradila duhovnost djetinjeg odnosa prema Bogu. Utemeljila je novi način postizanja svetosti, nazvan Malim Putem, odnosno spremnošću da sva djela čini iz ljubavi prema Bogu i ljudima, a sve je svela u slogan – *Samo ljubav vrijedi*. Vjerojatno se upravo zbog ovog duhovnog djetinjeg odnosa prema Bogu, ova jednostavna i topla molitvica uči malu djecu.

*Terezice Mala,
ja te molim,
kaži dragom Bogu
da Ga puno volim.⁵¹*

⁵⁰ Kazala je Marija Garbin, djevojački Kulić, rođena u Splitu 1961. godine, molitvu je naučila njena baka podrijetlom iz Miljevaca pokraj Drniša, zapisala sam 14. studenog 2017.

Slijedi još jedna molitva koja se podučava djecu – molitva anđelu čuvaru.

Anđele moj dragi

*Anđele moj dragi,
moj čuvaru blagi,
budi tebi hvala,
što me čuvaš mala,
čuvaj me dok živim,
da ništa ne skrivim.*

Slijedi nešto duža verzija molitve anđelu čuvaru, koja se također uči malu djecu.

Anđele moj mili

*Anđele moj mili,
svojom snagom me zakrili,
prema Božjem obećanju,
čuvaj mene noću, danju.
Osobito pak me brani,
da mi dušu grijeh ne hrani,
pa kad s ovog svijeta pođem,
sretno da u nebo dođem,
da se ondje opet mogu
smjerno klanjat dragom Bogu.*

Slijedi molitva koja se moli navečer prije spavanja i ujutro prije ustajanja. Ima elemenata versificirane legende koji se očituju u dijalogu Gospe i svetoga Ivana te prepričavanju Gospine patnje i Isusovih muka. Molitva u svom drugom dijelu kazuje i namjenu i razlog molitve, što je također pomalo neuobičajeno.

⁵¹ Kazala je Marija Garbin, djevojački Kulić, rođena u Splitu 1961. godine, molitvu je naučila njena baka podrijetlom iz Miljevaca pokraj Drniša, zapisala sam 14. studenog 2017.

Šta to gori škripuće

Šta to gori škripuće,

Gospa sina lilišće.

Crkva se gradi,

tamjanom se kadi.

U njoj Gospa kleči,

od sveg srca ječi.

Gorke suze roni,

bijele prste lomi.

Tada dođe sveti Petar Pavao,

pita je: „Zašto, Gospe, klečiš,

od sveg srca ječiš,

gorke suze roniš,

bijele prste lomiš?“

Kako ne bi klečala,

od sveg srca ječala,

gorke suze ronila,

bijele prste lomila?!

Ja imadoh sina jedinog.

Dođoše Judovi,

prokleti Đudovi.

Sina mi oteše,

i na križ ga pripeše,

na križu mu rane zadadoše.

Sam Bog je govorio:

„Ko bi ovu molitvu izmolio

uvečer prid spavanje,

i ujutro pri ustajanju,

tri bi duše u raj dao.

Prvu dušu oca svoga,

drugu dušu majke svoje,

treću dušu samog sebe“.

*O, Isuse, budi hvaljen,
po sve vijeke vjekova, Amen.⁵²*

⁵² Kazala je Marija Garbin, djevojački Kulić, rođena u Splitu 1961. godine, molitvu je naučila njena baka podrijetlom iz Miljevaca pokraj Drniša, zapisala sam 14. studenog 2017.

4.5. Kletve

Kletva je najčešće kratka, mikrostrukturna govorena forma često unutar paremiološkoga kojom se smislenim jezičnim konstrukcijama, u skladu s vjerovanjem u magijsku moć riječi koja će ostvariti namjeru, drugoga kleveće, omalovažava i vrijeđa, a nerijetko mu se i želi zlo, premda samo na planu izraza (Botica 2013: 486). Arhaičkoga je i magijskog podrijetla, a kao književna forma suprotstavljen joj je blagoslov, odnosno molitva.

Slijede dvije kletve s otoka Visa.

*Da Bog da von tovari napoko pud poja hodili!*⁵³

*Da Bog da von vrozi u skuro dicu cinili!*⁵⁴

Iduća je kletva karakteristična za srednjodalmatinsko područje, a često se koristi i kao poruga Šoltanima. Zanimljiva je priča o njenom nastanku – jasno je nisu smislili Šoltani i Šoltanke, ipak ona je najčešća asocijacija uz spomen otoka Šolte te se danas može čuti. Govori se da je kletva nastala u Kaštelima i to zbog jedne Kaštelanke koja je neudana ostala trudna, mladić je ostavio, a ona je kako bi izbjegla sramotu poroda izvanbračnog djeteta u seoskoj sredini, prije nego što joj je narastao trbuh, pobjegla na Šoltu kod rodbine i tamo rodila. Ipak, nakon nekog vremena, morala se vratiti kući i suočiti s osudom sredine. Po uzoru na njen slučaj u svađi dviju kaštelanskih susjeda nastala je i kletva – dabogda ti 'čer Šolta dopala – što je značilo – dabogda ti kći ostala trudna i ostavljena.

Dopala te Šolta.

Slijedeća se kletva govorila na području Šolte ako bi tko koga napao neistinama.

Dabogda ti se justa iskrivila.

Slijedi jedna veoma neugodna kletva, također s područja otoka Šolte koja na veoma slikovit način priziva smrt onome koga se proklinje.

Vrag te odni, dabogda te crvi rastočili, more ti zivka bila, ča dobi sve na spicijalu potroši.

⁵³ Kazala je Rosanda Borčić, rođena Božanić 1935. godine u Komiži, zapisala 11. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

⁵⁴ Kazala je Rosanda Borčić, rođena Božanić 1935. godine u Komiži, zapisala 11. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

Iduća kletva podrijetlom sa Šolte u današnje vrijeme zvuči pomalo smiješno. Ipak, u nekadašnje vrijeme, za japjeničara nije bilo gore kletve jer bi mu onda sav mukotrpan trud i rad bili uzaludni – ako japjenica ne izgori, iz kamena nije nastao vapnenac i nema se što prodati.

Dabogda ti sve izgorilo osin japjenice.

Slijede još dvije Šoltanske kletve:

Sve ti vrag odni osin duga i bolesti.

Nenadinja te uvatila.

4.6. Brojalice

Brojalica je retorički oblik nabiranja i gomilanja riječi i pojmova kojima se oblikuje struktura, može biti u stihu i u prozi, i izrazito je ludičke naravi pa su igra i učinci igara glavno izražajno sredstvo (Botica 2013: 484).

Kao oblik gradi se nabiranjem zvukovnih elemenata i ostvarujući ritmičko-akustičko-muzički ugođaj. Pritom izražajno ostaje unutar jezika – asemantična je, a estetiku ostvaruje muzičko-akustički i to etimološkim podudarnostima, nizovima stranih ili nerazumljivih riječi, ali uvijek zvonkih i rimovanih riječi (Škreb – Stamač 1986: 163).

Sljedeća se brojalica često pjeva malim bebama. Sastoji se većinom od nerazumljivih riječi kojima se gradi muzičko-akustički ugođaj. Naglašena joj je rima, ritam i zvučnost, a onomatopeje, aliteracije i asonance su osobito izražene.

Taši taši

Taši, taši tanana,

i svilena marama,

u marami šećera,

maloj bebi večera.

Pliva patka također je brojalica namijenjena djeci, no nešto starijem uzrastu, sastavljena je od riječi koje imaju semantičku vrijednost. Rimovana je i ritmična, a ritam postiže kratkim stihovima, kao i aliteracijama i asonancama.

Pliva patka

Pliva patka preko Save,

nosi pismo na vrh glave,

u tom pismu piše:

ne volim te više!

Puž-muž je još jedna u nizu brojalica za izrazito malu djecu, kada im je zanimljiva igra s puževima. Izgrađena je od riječi koje posjeduju semantičko značenje, rimuje se, a ritam gradi kratkim stihovima, te aliteracijama i asonancama.

Puž-muž

Puž-muž balavi,

vadi roge van,

da ti kuću ne prodan

starom didi za duvan!

Sljedeća je brojalica ludičkog je karaktera i didaktičnog sadržaja, zbog toga što na šaljiv način kroz igru djecu uči o važnosti pravilnog pozdravljanja. Sastavljena je od riječi koje posjeduju semantičko značenje, rimovana je, a brzi ritam gradi kratkim stihovima, te aliteracijama i asonancama.

Išo medo u dućan

Išo medo u dućan,

*nije reko dobar dan,
već je reko dobra večer`
pokloni se pa uteče.*

4.7. Brzalice

Brzalica je brojalački tip kojim se skup riječi izrazito složene akustične realizacije, najčešće u igri, treba ubrzano izgovoriti (Botica 2013: 484).

Brzalice je, kao što im samo ime kaže, zbog ostvarivanja njihove osnovne funkcije – muzičnosti i akustičnosti, nužno ubrzano izgovarati te jezične i ritmičke prepreke savladavati ubrzanim izgovorom. Igra ovakva tipa prikladna je za edukativne svrhe.

Riječi se semantički povezuju tako da se, u slučaju pogrešne artikulacije, izgovara riječ ili sintagma sasvim suprotna, a katkad i lascivna značenja.

Sljedeća je brzalice slučaj u kojem je evidentna zamka u koju govornik upada, ako pogrešno artikulira riječ – odnosno pri brzom izgovoru zamijeni raspored dvaju slova.

*Pile pikće, pikće, pikće,
sve dok ne dopikće do kuće.*

Iduća brzalice nije lagana za brz izgovor i često se koristi u edukativne svrhe, sukladno tome, u slučaju pogreške, nema zamki i lascivnog značenja.

*Miš uz pilu,
miš niz pilu,
na sri' pile vodu pije.*

Brzalica koja slijedi karakteristična je po tome što sve riječi u njoj počinju slovom *p*, pogodna je za vježbanje diktacije.

*Pošao Petar Preradović preko pazara,
pita Petar Preradović pošto par pilića,
par pilića pet puta po petsto pedeset pet para.*

5. MIKROSTRUKTURE

Mikrostrukture ili *minijature*, nazivi su kojima se objedinjuju poslovice i zagonetke. Ipak, njihova minijatura i jednostavna forma ne znači nužno i banalnost na semantičkom planu, sasvim suprotno, često se dvjema poslovičnim riječima tvori čitav iskaz, dok se nad svega nekoliko riječi zagonetke katkad treba jako zamisliti.

5.1. Poslovice

Među tradicijskim oblicima *poslovica* je najmanje književno djelo koje je imalo povlašteno mjesto. Povijesni antropolozi upućuju na njezinu starost koja datira od prve upotrebe jezika za posebne upotrebe s pojačanom stilizacijom i metaforizacijom, a povezuje se s vremenom kada je čovjek živeći ratarskim životom ovisio o tijeku godišnjeg ciklusa te je u njegovom stalnom ponavljanju uvidio vrijednost iskustva, pa tako i *sročениh iskustvenih tvrdnji – poslovica* (Botica 2013: 489).

O ranom zapisivanju poslovica svjedoče zapisi na glinenim pločama u Babiloniji, u egipatskome faraonskom krugu te starozavjetne biblijske poslovice (Botica 2013: 489).

Poslovica je precizna i slikovita kolektivna mudrost pripadnika određene sredine temeljena na iskustvu i tradicijskim vrijednostima, koja simbolikom i sinonimikom pojedinačno iskustvo iskazuje kao kolektivno – „sretno sročena opća istina koju formulira pojedinac, ali je njezino funkcioniranje povezano s vrijednosnim sustavom čitave zajednice“ (Botica 2013: 489).

Karakteriziraju je kratkoća, istinitost te najvažnije obilježje – iskustvena činjenica bez koje poslovica ne bi bila primjenjiva, jer da bi postigla željeni efekt potreban joj je poseban kontekst (Botica 2013: 489-490).

Njome se prenosi višestoljetno iskustvo, ageografična je, ahistorična i općenacionalna, a odlikuje je utilitaristički i didaktički karakter (Dragić 2008: 528).

Izrazi za *poslovice* u hrvatskoj povijesti književnosti bili su i *proričja*, *priričja*, *pririč*, *priričak*, *mudroslovice*, *izreke* te *gnomi*, *sentence* ili *sentencije* (Dragić 2008: 528). Izraz *poslovice* u Hrvatski jezik dolazi iz Ruskog i ustaljuje se tek u 19. stoljeću, a dotad je u višestoljetnoj upotrebi bilo *priričje* – kalk latinskog *proverbium* (Škreb-Stamać 1989: 168).

Raznolikost *paremiološke* prakse očituje se u njihovom jezičnom i stilskom oblikovanju, korištenjem velikog broja stilskih sredstava – figura dikcije i figura misli (Botica 2013: 490).

Poslovični izričaji ili *paremiologizmi* skupni je naziv za sve oblike koji nisu poslovice nego izričaji nepotpune strukture ili pak poslovične sintagme i fraze u kojima se nazire dio poslovičnog izričaja ili stiliziranja na način poslovice (Botica 2013: 491). Radi se o oblicima koji pripadaju drugim usmenoknjiževnim rodovima i vrstama, ali posjeduju izražajnu vezu s poslovicama. Iz područja usmene književnosti to su *kletve* i *blagoslovi*, dok se na razini pismene književnosti radi o *krilaticama*, *aforizmima*, *sentencijama*, *poslovičnim frazama* i *apoftegmima* te *biblijskom mašalu* (Botica 2013: 491).

Poslovice je moguće klasificirati po abecedi, temi, vremenu zapisivanja, ipak najsuvremenija je dioba na temelju semantičkih polja. Poslovice, tako, mogu pripadati *religijskom*, *sociologijskom*, *psihologijskom*, *filozofijskom* te *antropologijskom polju*, dok najveći broj pripada antropologijskom polju.

Religijskom semantičkom polju pripadaju poslovice nastale na temelju religijskih motiva Svetoga Trojstva, Boga, svetaca, Majke Božje ili pak Sotone, a izdvajamo sljedeće:

Bogu Božje, caru carevo.

Čovik snuje, Bog određuje.

Koji čovik s Bogom biva, s tin čovikon Bog pribiva.

Sljedeće su poslovice temeljene na sociologijskim motivima temeljenim na imovini, novcu, sudbini, stoga pripadaju *sociologijskom semantičkom polju*.

Darovanom konju se ne gleda u zube.

Ko pod drugin jamu kopa, sam u nju upadne.

Jezik govori, a guzica plaća.

'Ko visoko leti, nisko pada.

Koja ovca bleji, zalogaj gubi.

Očedu šoldi di svrdal ne more. ili Dinar vrti di burgija neće.

S tuđeg konja na sri' polja, a sa svoga kad te volja.

Svaka tica svome jatu leti.

Uredi štalicu, pa dovedi kravicu.

U *psihologijsko semantičko polje* svrstavaju se poslovice temeljene na motivima ljudskih osobina:

Brigo moja, priđi na drugoga.

Najgore je dok se ne privikneš na samar.

Reci mi da ti ne rečen.

Sit gladnome ne viruje.

Umiljato janje dvije majke sisa.

Vidila žaba da se konji kuju, pa i ona digla nogu.

Vrč gre na vodu dok se ne razbije.

Filozofijskom semantičkom polju pripadaju primjeri poslovice temeljenih na motivima smrti, sudbine, etiologije, eshatologije itd:

Kad omudriše, poludiše.

'Ko će prije, taj će kasnije.

Lako je (za)svirit, ma vaja i za pās zadiť.

Posli kiše, ne triba kabanica.

Svaka sila za vrimena.

Svit je jaka kobila.

Šta iman, tim i kliman.

Šta noć radi, dan se belji.

Učinjenoj stvari nema lika.

Više vridi pratika, negoli gramatika.

Od primjera za najplodnije semantičko polje poslovice temeljenih na centralnom motivu čovjeka – *antropologijsko polje*, izdvajamo sljedeće poslovice:

Ako neće nešto, 'oće 'oće.
Bolje s ružnin papat, nego s lipin plakat.
Lezi Luce, ne leži sunce.
Ruka ruku mije, obraz obadvije.
Svi junaci mukom zamukoše.
U postolara najgore postole, u šnajdera najgori veštit.
U radiše svega biše, u štedišu još i više.
Vidit ćemo mi 'ko je Janković, a 'ko Marković.

Prema kompozicijskom načelu, sintaktički potpune poslovice sastoje se od rečenice koja može biti jednodijelna ili dvodijelna; ako je dvodijelna, radi se o *binarnoj kompoziciji* koja se gradi na semantičkom suodnosu i uspoređivanju pa te primjere prepoznamo po izrazima: *ako – onda, bolje – nego, tko – taj, kad – tad* itd. (Škreb-Stamać 1989: 171).

Binarnu kompoziciju s prepoznatljivim izrazima uočavamo u sljedećim primjerima navedenih poslovice:

Ko pod drugin jamu kopa, sam u nju upadne.
'Ko visoko leti, nisko pada.
Koja ovca bleji, zalogaj gubi.
'Ko će prije, ***taj*** će kasnije.

U prva tri primjera jasno je da se radi o izrazima (*t*)*'ko – taj*, iako nedostaje drugi dio, odnosno „*taj*“, njegova se prisutnost podrazumijeva. U četvrtoj poslovice izraz je potpun.

Ako neće nešto, ***'oće 'oće.***

Izraz *ako – onda* pronalazimo u navedenoj poslovice, ako nema drugog dijela izraza, koji se značenjem podrazumijeva. Primjer za *kad – tad*, također bez drugog dijela izraza uočavamo u poslovice:

Kad omudriše, ***poludiše.***

Metafora je izrazito plodno stilsko-izražajno sredstvo, posebno u jednočlanim sintaktičkim cjelinama, pronalazimo je u sljedećem primjeru.

Svit je jaka kobila.

Dio poslovice odlikuje i rima koja je vidljiva na ovim primjerima:

Lezi Luce, ne leži sunce.

Ruka ruku mije, obraz obadvije.

Više vridi pratika, negoli gramatika.

Figure dikcije poput aliteracije, asonance i onomatopeje, figure riječi ili tropi poput personifikacije, metafore, metonimije i sinegdohe te figure misli poput kontrasta stilski intenziviraju poslovice, čineći ih dojmljivijima i upečatljivijima.

Figure dikcije – aliteracija i asonanca vidljive su u ovim poslovicama:

Ako neće neće, 'oće 'oće.

Šta iman, tim i kliman.

U radiše svega biše, u štediše još i više.

Od tropa personifikaciju uočavamo u prve dvije poslovice dok je metonimiju prisutna u trećem primjeru.

Šta noć radi, dan se belji.

Vrč gre na vodu dok se ne razbije.

Najgore je dok se ne privikneš na samar.

Kontrast je vidljiv u sljedećim primjerima:

'Ko će prije, taj će kasnije.

'Ko visoko leti, nisko pada.

Sit gladnome ne viruje.

Šta noć radi, dan se belji.

Ritmičko ustrojstvo poslovice, odnosno paremiološka sintaktičko-metrička cjelina – stih karakterističan za poslovicu, *osmerac* ili *deseterac*, naziva se *paremiakus* (Škreb-Stamać 1989: 172). Ove stihovane poslovice mogu biti sastavljene od jednoga ili dvaju stihova, a njihovi primjeri su sljedeći:

Koji čovik s Bogon biva, s tin čovikon Bog pribiva.

Dinar vrti di burgija neće.

Svaka tica svome jatu leti.

Brigo moja, priđi na drugoga.

Svaka sila za vrimenta.

Svi junaci mukom zamukoše.

U radiše svega biše, u štediše još i više.

Prema Kekezu navedene su poslovice prvoga tipa, drugim paremiološkim tipom smatraju se *izreke* koje karakterizira nezaokruženost misaonog procesa u zaključak, nisu općevaljane, nego parbolički podsjećaju na stvaran događaj, čvršće su vezane za kontekst o kojem ovise više od poslovice (Škreb-Stamać 1989: 172). Primjeri su sljedeći:

Čekati manu s neba.

Markovi konaci.

Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba.

Trbuhom za kruhom.

5.2. Zagonetke

Zagonetke se, baš kao i poslovice, smatraju svjetskim kulturnim i književnim fenomenom zbog toga što ih pronalazimo srodne sadržajem i kompozicijom kod svih naroda svijeta, što upućuje na to da su se njima koristile najstarije kulture i to većinom u inicijacijskim obredima kada se njima provjeravala intelektualna zrelost mladih koji su prelazili u svijet odraslih (Škreb-Stamać 1989: 174). U istoj su funkciji ostale u narodu i u njegovim pripovijetkama i epskim pjesmama – kao narativno sredstvo koje je, kako bi se došlo do cilja, potrebno uspješno prevladati (Škreb-Stamać 1989: 174).

Pronalazimo ih zapisane u srednjovjekovnim tekstovima kao što su Hektorovićevo *Ribanje i Ribarsko prigovaranje* i Držićeva scenska djela, dok u 17. stoljeću Fran Krsto Frankopan svoje pjesme nastale na temelju zagonetki naziva *Zganke za vrime skratit*. Kroz 18. i 19. stoljeće, uz poslovice, zagonetke se tiskaju u kalendarima, časopisima, knjigama i ostalim publikacijama, ipak su brojno manje bilježene, objašnjavane i analizirane od

poslovica zbog toga što su sadržajem i jezikom idealne za usmenu tvorbu, a nešto manje za pisani oblik, za razliku od poslovica s kojima je slučaj upravo suprotan.

Binarne su tvorevine, što znači da se sastoje od *zagonetljaja* i *odgonetljaja* koristeći pritom „kontekstualne spona – *što je to, ča je to, a što mi je što ili da što mi ti da što*, zbog čega se nazivaju *daštalicama*“ (Škreb-Stamać 1989: 174).

Obilježava ih karakterističan metaforički način izražavanja koji uvjetovao dvodijelnu kompoziciju zagonetke i očituje se u suodnosu zagonetljaja i odgonetljaja koji „međusobno zamjenjuju poetske slike prema predmetnoj srodnosti“ (Škreb-Stamać 1989: 174-175). Moguće je samo jedno rješenje. Što je sadržaj obaju dijelova podudarniji, a istodobno treba biti i polivalentan, to je zagonetka potpunija, za razliku od slučaja kada je zagonetljaj jednodimenzionalan, a mogućnost rješenja višestruka – „odgonetljaj mora pokrivati sva konkretna ili prenesena značenja što ih je kadar inicirati zagonetljaj“ (Škreb-Stamać 1989: 175). Što znači da je za rješavanje zagonetke potrebno shvatiti metaforu, a rješenje je najčešće samo jedna riječ.

Poetske slike iz zagonetki često imaju elemente sociološkog i filozofskog dotičući vječne teme koje zaokupljaju čovjeka, jačajući u njemu znatiželju i moć zapažanja, tjerajući ga na razvijanje apstraktnog mišljenja, a pritom i osvježavajući njegov duh.

Prema Josipu Kekezu funkcijsko-oblikotvornom kriteriju osim zagonetki, postoje i *zagonetke-pitalice*, nazvane još i *zagonetke smicalice* ili *zagonetke-skrivalice* sastavljene od pitanja i „neočekivana, paradoksalna i duhovito domišljata odgovora“ te *računske zagonetke* (Škreb-Stamać 1989: 175).

S obzirom na to da su zagonetke nastajale u narodu, jasno je da su predmeti odnosno rješenja zagonetki bila bića, stvari i pojave o kojima su ljudi svakodnevno razmišljali, zbog toga što su bili dio njihove svakodnevice. Sljedećih nekoliko zagonetki odnosi se na životinje.

Manje od maka, a digne junaka.

(buha)

*Crno ruho ima,
repom rado klima,
u gaju skakuta,*

frula mu je žuta.

(kos)

Imam igle, ne znam šiti,

tko će mene pogoditi.

(jež)

Ore kao orač, crna kao kovač,

a nije ni orač, a nije ni kovač.

(krtica)

Zagonetke mogu biti tvorene od jednostavne rečenice, sastavljene od složene rečenice ili pak dviju rečenica. Česte su i rime, a mogu biti sastavljene i od nekoliko stihova kao zagonetka o kosu.

Stil je jednostavan, gotovo eliptičan, mnogo je nabranja, negacija, usporedbi kontrasta, aliteracija i asonanci koje doprinose ubrzanom ritmu i unutarnjoj rimi.

Sljedeće su zagonetke posvećene stvarima koje su okruživale ljude, obogaćujući ili olakšavajući njihov svakodnevni život.

Malen sam, žestok sam, kad me takneš, znat ćeš ko sam.

(žerava)

Duše nema, a miče se.

Srca nema, a u njem kuca.

Noge nema, ljude služi.

(sat)

Vodi ide, vode ne pije.

(zvono na magarcu)

Na pašu ide sita, a doma gladna.

(pastirova torba)

Zaklato, odrto, ide kući pjevajući.

(gajde)

Puna škola đaka, a nigdje vrata.

(tikva)

O gredi visi, o zlu misli.

(puška)

U ovim je primjerima stil jednostavan, mnoštvo je nabiranja, paradoksa, kontrasta, aliteracija i asonanci. Najuočljivije su personifikacije, s obzirom na to da se radi o stvarima koje nisu žive, a pridaju im se svojstva živih. Ton je živ, ritam je ubrzan, a u nekim primjerima ima i rime. Narodski postanak zagonetki potkrepljuje i slavenski genitiv u primjeru: *Vodi ide, vode ne pije.*

Sljedeće tri zagonetke posvećene su pojavama – apstraktnim imenicama, a iz zagonetki je vidljiva mističnost koju su ljudi iz naroda nekad davno pridavali ovim pojavama.

Kroz gomilu ide, ali ne šušti.

(magla)

Vodom ide, ne bućka,

travom ide, ne šuška.

(sjena)

Nit' šušnu, nit' bušnu, a u kuću uđe.

(mrak)

Zagonetke su izgrađene na figurama dikcije – aliteracijama, asonancama i onomatopejama, čime ove zagonetke dobivaju na zvučnosti, a samim time i ostavljaju jači i

mističniji dojam na slušatelja. Izražen je paradoks. Ritam je ubrzan i vidljiva je unutarnja rima.

Posljednje dvije zagonetke odnose se na čovjeka. Prva se odnosi na prolaznost života, dok je druga motivirana okom, koje ne mora nužno biti ljudsko, ali je veoma važan organ koji imaju ljudi.

U početku ide na četiri noge, onda na dvije, a na kraju na tri.

(čovjek)

Dvije čavke u gori stoje, vide sve, ali sebe ne.

(oči)

U obje zagonetke prevladava nabranje, dok je u drugoj zagonetki naglašena i metafora. U prvoj zagonetki ton je smireniji, a ritam polaganiji u odnosu na drugu zagonetku, što je jasno s obzirom na to da prva tematizira ljudski život i njegovu prolaznost.

6. RIBARSKA BAŠTINA

Ribarstvo je djelatnost koja je od davnina obiteljima naseljenim uz more osiguravala egzistenciju, a posebno u „teškim“ vremenima kojih je u hrvatskoj povijesti bilo mnogo – može se tako reći da s razlogom postoji stara izreka koja glasi: *Srdela je othranila Dalmaciju*.

Ovako egzistencijski važna djelatnost koja se generacijama prenosila s koljena na koljeno, neupitno je za sobom ostavila iznimno bogatu povijesnu, kulturnu i leksičku baštinu. Izdvojiti ćemo samo neke od crtica iz te baštine.

Za ribašćine, Komiški bi ribari, ovisno o tome kada bi se dogovorili, što je ovisilo o mjesечеvoj mjeni, išli na tri tjedna – sve do *misećine* lovit ribu na Palagružu. Uredili bi se brodovi, uzeli bi *baškota* za kruh, vode i soli za soliti ribu, sve bi to stavili u *barile*, a kasnije bi u te iste *barile*, nakon što bi ih ispraznili, solili ribu – srdele. Napunio bi se pun brod i sudjelovalo u regati – brod koji bi došao prvi na Palagružu, dobio bi najbolju *poziciju za se nasukat* – jer na obali nije bilo mjesta za puno brodova. Ribalo se za vrime *oskurega*, tri *šetemane*, kad dođe misečina onda se ferma. U te tri *šetemane* nastojalo se uloviti što više

ribe, napuniti sve *barile* koje bi se odnili tamo i onda bi bila dobra sezona i onda bi kad bi se vratili doma pjevali pjesmu:

*Oparčojte, žene, ruže,
evo idu muži s Palagruže.*⁵⁵

U Jelsi na otoku Hvaru na blagdan Tijelova uz rivu ide procesija, a vlasnici svih leuta privezanih uz rivu, razastru svoje mreže na rivu i preko njih ide procesija dok svičarice sa zapaljenim feralima iz mora uz obalu prate procesiju (Braica 1997: 10).

Na Cvjetnu se nedjelju u Jelsi na Hvaru pletu grane palme, masline, javora, rute, te se od njih izrađuju i križevi koji se nose u procesiji. Nakon procesije, kad se počnu obrađivati polja i vinogradi, ove se palme – križevi zataknu u gomile, a ribari ih zataknu na *karoc ili pic od prove* gdje stoje tijekom cijele ribarske sezone. Isto tako, brodovi imaju na provi i krmi bijelom bojom nacrtan križ (Braica 1997: 10-11).

S obzirom na to da je sveti Nikola zaštitnik ribara i pomoraca, neupitan je trag koji su njegova osoba i blagdan ostavili u tradiciji ribara i pomoraca. Kako navodi Dragić (2014), prema legendi sveti je Nikola putovao u Svetu zemlju kada je nastala strašna oluja koja je umalo potopila brod. Tada je sveti Nikola je zaprijetio valovima i oni su se smirili te je na tako postao zaštitnik mornara i putnika.

Kako su upravo ribari i pomorci sačinjavali većinu komiškog stanovništva, jasno je zbog čega je upravo sveti Nikola, koji se slavi 6. prosinca, zaštitnik ovoga mjesta (i još mnogih mjesta smještenih uz more). Na najvišem mjestu grada Komiže nalazi se crkva Svetoga Nikole s ostacima benediktinskog samostana, a kod mještana je poznata pod imenom *Mušter* što u doslovnom prijevodu znači samostan.

Svake godine se na svetoga Nikolu, Mikulu u Komiži ispred crkve sv. Nikole zapali jedan drveni brod kao žrtva za spas svih mornara i brodova na svijetu.

*Dvo dona pri svetega Mikule se olnese gore, ispid crikve, store brode koji vej ne vajaju. To bi se uzeglo, a posli bi bil prosesijun kolo crikve i u crikvu sa kipun sveca. I kantalo bi se pisme obo svetemu Mikuli.*⁵⁶

⁵⁵ Kazao je Pierin Bucci, rođen 1932. godine u Komiži na otoku Visu, zapisala sam 27. studenog 2017.

⁵⁶ Kazala je Ana Marinković, djevojački Mladineo, rođena 1933. godine u Komiži, zapisala 12. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

Običaj paljenja broda na svetoga Nikolu održao se i za vrijeme komunizma, a traje i danas.

*I za vrime komunizma se sveti Mikula uvik slavil. Uvik bi se zega brud, uvik bi se brud uzizo. Somo ne bi bilo prosesijuna.*⁵⁷

Slika 2. Paljenje barke u Komiži na Visu na blagdan svetoga Nikole

Iako Sveti Nikola nije zaštitnik Starog Grada na Hvaru, nego tek jedne njegove crkve, *užežin* Svetog Nikole ispred Crkve svetog Nikole, pali se *ogonj* u kojem svake godine, uz zvonjavu crkvenih zvona, izgori po jedan brod kao počast i u znak zahvalnosti Svetom Nikoli. Nakon paljenja žrtvenog broda, u crkvi se pjevaju litanije Svetom Nikoli.

Na sam blagdan Sveca, slavlje počinje večernjom misom koja se nastavlja procesijom za Svečevim kipom po čitavom mjestu, a putem muškarci pjevaju:

*O, Mikula, sveti pope,
ne doj grihom da nas tope,
i putnikom svima mora
daj milost ti ozgora*

⁵⁷ Kazala je Jasna Franičević, djevojački Borčić, rođena 1957. godine u Splitu, živi u Komiži, , zapisala 10. lipnja 2012. godine Vanda Franičević, rukopis ustupila 23. studenog 2017.

*i na zemlji i na moru
povrati nas zdrave dvoru!*⁵⁸

Mnoštvo je ribarskih izreka koje pripadaju različitim semantičkim poljima. Dok neke kazuju isključivo o vremenu na moru ili pak o stađunu od neke ribe, neke se izreke i poslovice mogu proširiti i na sociološko, psihološko ili pak filozofsko semantičko polje, te se primijeniti i na situacije iz svakodnevnog života.

Sljedeće se izreke odnose na stanje na moru i periode u kojima je određena riba najbolja.

Svako riba je u svuj stajun dobra.

U po marča, sipa i komarča.

Čuvaj se starog juga i friške bure.

Môre mòre.

Sljedeće su poslovice primjenjive u svakodnevnom životu te bi se moglo reći da pripadaju psihološkom semantičkom polju.

Kal je ribe - oj la la, kal ni ribe – traj la la.

Ku more ne provo, ne more brodon zapovidat.

Ni svako jidro za svaki vitar.

⁵⁸ Kazao je Don Ivica Huljev, župnik crkve Svetoga Nikole u Starom Gradu na otoku Hvaru, zapisala sam 29. prosinca 2017.

RJEČNIK

- balat* – plesati
balonca – vaga
baril – bačva
baškotin – dvopek
beštija – životinja
boj meni – ajme, jao meni
botiljun – veća staklena boca
publica – zemlja
bucani – lopovi
cima – konop kojim se vezuje brod
čabar – veća drvena posuda s dvije uške, služi za pranje
čejade – čovjek
čoja – finija vrsta tkanine
čorba – varivo
farina – brašno
fleka – mrlja
friška – svježa
galetina – keks
gredu – idu
grotac – velika limena posuda
hòli – išli
iskovedat – istući
kamara – soba
kantat – pjevati
kantonje – pjevanje
korda - fitilj
krkne – zakrekeće
lavatin –
lokat – neumjereno piti
lopižani – veliki sud za kuhanje u kojem se u Komiži najčešće kuhala riba
mestar – učitelj
Milova – ime krave
nane – baka
nenadinja – bolest, zlo
oparičot – pripremiti
pare – novac
paršurate – fritule
pavun – paun
pojata – potleušica, štala
pripovidat – pričati
pritor – drvena posuda kao žban, kapaciteta od 100 litara, u kojoj se prenosi ulje iz torkula i izlijeva u kamenicu.⁵⁹
pršura – tava
puzdra – životinjski spolni ud
ròba – odjeća
sadrit – ogulit kožu
sarbun – pijesak
smokovina – smokvino drvo
soldat – vojnik
spicijal – bolnica
stajun – godišnje doba
stina – kamen
svan – svanuće
svojta – rodbina
svr' – iznad

⁵⁹ Skok, Petar Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga prva A – J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971., str. 420.

šetemana – tjedan

šinjorina – gospođica

škafetin – ladica

šumprešavat – glačati, (pren. značenje spolno općiti)

švenci – uši

tovar – magarac

učelak – vrh zida između dvije krovne plohe

udunut – ugasiti

upode – posjet

užanca – običaj

užgat – upaliti

vapor – parobrod

voltat se – okrenuti se

zjane – zjevne

zorna – pl. od žrvanj

žilj – ljiljan

7. ZAKLJUČAK

Usprkos tome što je u posljednjih nekoliko desetljeća interes za usmenu tradicijsku književnost u porastu, ovom se najstarijem obliku književnosti, baš kao ni tradiciji, još uvijek ne pridaje zasluženi značaj, stoga se ona gubi.

Istražujući korpus tradicijske usmene književnosti, primijetila sam da su određene vrste i na određenim područjima nedovoljno istražene te da su, dok primjerice otok Vis ima svoju pjesmaricu i zbirku priča, pjesme i priče otoka Šolte slabo popisane – zaboravljaju se običaji i usmeni oblici koji su ih pratili, što se nipošto ne smije dozvoliti.

Posebno su me se dojmili usmeno-retorički oblici, kao što su basme, molitve i kletve, zbog toga što im je posvećena manja pažnja no pjesmama ili pričama, a u sebi su zadržale obilježja arhaičnog i magijskog pa slušatelja sa sobom povlače u davna vremena otkrivajući pritom vjerovanja, probleme, strahove tadašnjih ljudi, ali i mehanizme kojima su se borili protiv njih.

Zdravice i rugalice u sebi su sačuvale esenciju nekadašnjeg vremena i ljudi – spontanost, razigranost, bezbrižnost, veselje čovjeka uvijek raspoloženog za pakosti, ali i suživot.

Naposljetku, posvetila bih ovaj rad pokojnima djedu i baki – mojim nepresušnim vrelima usmenih predaja, jer svojim su pričama neizmjereno obogatili moje djetinjstvo i osobnost pobudivši u meni ljubav prema tradiciji i usmenoj književnosti.

LITERATURA

1. Bošković-Stulli, Maja. *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača*, Narodna umjetnost 11-12, 1975.
2. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
3. Čubelić, Tvrtko. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1990.
4. Čubelić, Tvrtko. *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zagreb, 1970.
5. Delorko, Olinko. Narodne pjesme otoka Brača u Brački zbornik br. 11, Supetar, 1975.
6. Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
7. Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
8. Dragić, Marko. Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju, *Motrišta* 92, Mostar, 2016. 25.-61.
9. Dragić, Marko. Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu. *Godišnjak Titius*, 3., Split, 2010., 111-161.
10. Dragić, Marko. Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 2-3, Split, 2009., 21-44.
11. Dragić, Marko. Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije. U: *Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*. Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013. 195-227.
12. Dragić, Marko. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*. Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo, 2006.
13. Dragić, Marko. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
14. Dragić, Marko. Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu*, 1., Split, 2008. (b), 21-43.
15. Dragić, Marko. *Duša tilu besidila, (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
16. Dragić, Marko. Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga. *Zbornik radova „Cjelovitost Zabiokovlja“ pluridisciplinarni pristup*, Mostar, 2011., 173-202.

17. Dragić, Marko. Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata, *Nova prisutnost, Časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XI (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2013., 165.-182.
18. Dragić, Marko. *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 42 (1), Split, 2007. 96-117.
19. Dragić, Marko. *Sveti Nikola - biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, *Ethnologica Dalmatica*, 22 (1)., Etnografski muzej, Split, 2015. 5-42.
20. Fillippi, Živan. *Korčulanski običaji i tradicije*.
http://www.korcula.net/grad/obicaji/zfilippi_obicaji.htm, pristup 10. prosinca 2017. godine.
21. Kekez, Josip. *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
22. Kežić Azinović, Anita; Dragić, Marko. *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom. Hercegovina*, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20. Mostar 2006., 63-88.
23. Medini, Milorad. *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knj. 1, MH, Zagreb 1902.
24. Mlač, Krešimir. *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*, MH, Zagreb, 1972.
25. Oreb, Marin. *Viška pjesmarica*. Otok Vis, 1984.
26. Rajković, Zorica. *Običaji otoka Šolte između dva svjetska rata*. Zavod za istraživanje folklor, Zagreb 1990.
27. Rihtman–Šotrić, Dunja. Narodna tradicionalna muzika otoka Brača u Brački zbornik, 11, Supetar 1975.
28. Skok, Petar *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva A – J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971.
29. Skrivaneli, Pjer. *O Vješticama na otoku Hvaru*, Prilozi povijesti otoka Hvara IV, Hvar, 1974.
30. Stipišić, Ljubo, *Anima Delmatica*, Profil, Zagreb, 2012.
31. Sučić, Stjepan. *Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti*, MH Križevci, Križevci, 1994.
32. Sule, Dinko. *Bašćina 20*, Općina Šolta, Grohote 2011.
33. Sule, Dinko. *Bašćina 21*, Općina Šolta, Grohote, 2012.
34. Škarić, Ivo, *Temelji suvremenog govorništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
35. Žanetić, Katarina. *Božićno kolendanje i veseljanje na otoku Korčuli*, *Ethnologica Dalmatica* 23, Split, 2016., 71-114.

USMENOKNJIŽEVNI ŽANROVI U KONTEKSTU TRADICIJSKE KULTURE

Sažetak:

Tradicija je od iznimne i neosporne vrijednosti za svaki narod i pojedinca. Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti, nositeljica tradicijske kulture, čuvarica nacionalnog i vjerskog identiteta. Sustav usmene književnosti čine: lirska poezija, epska poezija, priče, drama ili folklorno kazalište, retorički oblici i mikrostrukture odnosno poslovice i zagonetke. Svaki se od rodova klasificira na vrste i podvrste, a međusobno se i isprepliću. Smatra se da su Hrvati iz prazemlje sa sobom donijeli tradicijsku kulturu, danas vidljivu u obrednim lirskim pjesmama – koledama, ladarskim, kraljičkim i dodolskim pjesmama. Usmena lirika, epika, drama, poslovice i zagonetke postoje od agrafijskog vremena ljudskog postojanja te su tradicija pisanoj književnosti. Ovaj rad presjek je tradicijskih usmenoknjiževnih žanrova, većinom s područja Dalmacije i srednjedalmatinskih otoka. Dio se građe odnosi na već zapisane tekstove, dok je dio samostalni terenski rad prikupljen u razdoblju od 2010. do 2017. godine. Prikupljenim pjesmama, pričama, usmeno-retoričkim oblicima te mikrostrukturama pristupa se folkloristički s obzirom na žanrovsku klasifikaciju.

Ključne riječi: *usmena književnost, tradicija, narod, vjerovanja, baština.*

GENRES OF ORAL LITERATURE IN CONTEXT OF TRADITIONAL CULTURAL INHERITANCE

Summary:

Tradition has very important and indisputable value for every nation and men. Oral literature is the oldest and everlasting type of literature, the bearer of traditional culture, and the keeper of national and religious identity. The system of oral literature consists of: lyric poem, epic poem, prose tales, drama, rhetorical formes, small formes like saying and riddle. The genres are classified in categories and subcategories that can intersect. There is an opinion that the Croatian people from their old land brought traditional culture visible in ritual songs like Koleda. Oral lyric poems, epic poems, dramas, sayings and riddles exist since agraphic time of human existence and they are tradition of written literature. This thesis combines traditional oral literature genres, mostly from the area od Dalmacija and middle dalmatian islands. One part of collection comprises the previously written texts, while the other part is the field research conducted in the period between 2010 and 2017. Collected material is being approached with folkloristic analysis with regard to the genres and their classification.

Keywords: *oral literature, tradition, folk, belief, heritage*